

Ім'я користувача:
приховано налаштуваннями конфіденційності

ID перевірки:
1013654794

Дата перевірки:
07.12.2023 14:00:01 EET

Тип перевірки:
Doc vs Internet

Дата звіту:
07.12.2023 15:25:23 EET

ID користувача:
100009701

Назва документа: ELECTORAL SYSTEMS DIPLOMNA

Кількість сторінок: 48 Кількість слів: 17830 Кількість символів: 133872 Розмір файлу: 391.00 KB ID файлу: 1013412062

5.88% Схожість

Найбільша схожість: 0.76% з Інтернет-джерелом (<https://bookster.com.ua/poniattia-i-vydy-vyboriv-i-vyborchychk-system>)

5.88% Джерела з Інтернету

134

Сторінка 50

Пошук збігів з Бібліотекою не проводився

5.21% Цитат

Цитати

25

Сторінка 51

Вилучення списку бібліографічних посилань вимкнене

0% Вилучень

Немає вилучених джерел

РОЗДІЛ I

ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ ТА ПОНЯТТЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

1.1. Методологія дослідження та історіографія проблеми

Методологія (гр. μέθοδος – шлях, λόγος – слово, поняття, вчення) політологічного аналізу – це система принципів і способів теоретичної побудови такого аналізу, різних рівнів систематизації знань із цього питання, а також емпіричних досліджень. Методологія аналізу виборчих систем є складовою загальної методології політичної науки, що має враховувати інтегральний та комплексний характер останньої. Методологія політичної науки використовує всі методи соціальних наук, які прийнято поділяти на 3 категорії: 1) філософські; 2) загальнонаукові; 3) спеціальні [35, с. 337]. Крім того, будь-яка методологія ґрунтується на певних загальних принципах. Так, при аналізі виборчих систем ми застосовуємо, зокрема, загальні принципи (категорії) системного аналізу, ефективності виборчих систем; може застосовуватися, наприклад, принцип демократичності волевиявлення виборців. Деякі з принципів передбачають застосування оцінок, що можуть виражатися в певних одиницях вимірювання [68, с. 104].

Філософські методи забезпечують єдність гносеологічного, соціально-філософського та політичного аналізу будь-якого політичного явища чи системи. Філософський підхід покликаний забезпечити подолання логічного емпіризму, вульгарного соціологізму, сприяти розумінню політологічного питання не лише суто з теоретичної точки зору, але й як політично-культурної самоцінності, як політичної творчості, активності. Соціально-філософський підхід включає в себе аналіз процесу виникнення та розв'язання суперечностей. У цьому аспекті важливим є дотримання загального діалектичного методу, який враховує, що на зміст і функціонування політичних процесів комплексно впливають історія, культура, мораль, співвідношення національних сил, а в кінцевому підсумку і в головних істотних аспектах також економіка. Застосування діалектичного методу дозволяє розглядати системи в постійному розвитку та оновленні. Саме на ньому базується методологічне дослідження суперечностей між різними елементами систем, інституційною та нормативною підсистемами, політичними нормами й політичною практикою, політичними інститутами й політичною культурою та свідомістю тощо. Розмежування основних і похідних суперечностей сприяє кращому з'ясуванню тих чи інших тенденцій політичного розвитку. При дослідженні політичних суперечностей виявляють їхнє джерело, структуру, спрямованість, шляхи розв'язання.

Основними методологічними принципами в рамках цього підходу є об'єктивність, історизм, соціальний підхід. Принцип об'єктивності передбачає

розгляд кожного явища як багатогранного й суперечливого, вивчення сукупності позитивних і негативних чинників. Об'єктивність знань передбачає, що процес їхнього здобуття відповідає реальній дійсності, незалежним від дослідника законам пізнання. Відповідно до принципу історизму політичні факти та явища (наприклад, становлення пропорційної виборчої системи в Україні) розглядаються в конкретних історичних обставинах, у взаємозв'язку та взаємозумовленості, з урахуванням політичної орієнтації соціальних і національних груп, верств, громадських організацій; до уваги беруться генеза систем, зміст їхніх компонентів, еволюція, тенденції розвитку. Соціальний підхід набуває значення при оцінці програм, політичної діяльності партій, лідерів, зважаючи на характер соціальних інтересів.

Загальнонаукові методи аналізу загалом можуть застосовуватися в рамках загальнотеоретичних і загальнологічних підходів. Передусім слід коротко охарактеризувати загальнотеоретичні методи, застосовані в даному дослідженні. При застосуванні функціонального методу вивчаються залежності між різними політичними явищами, в даному дослідженні, наприклад, між кількістю політичних сил і виборчою системою. Структурно-функціональний метод дає змогу здійснювати структурний розгляд певної системи з урахуванням того, що кожен елемент системи має певне призначення, виконує певні функції, спрямовані на задоволення потреб системи. В рамках системного підходу система розглядається як складноорганізований, саморегульований механізм. Системний метод застосовується для комплексного аналізу різних рівнів політичної організації суспільства – політичних систем, підсистем або окремих систем, елементів певних окремих систем [17, с. 19]. В рамках системного підходу розглядається співвідношення цілого і частин, взаємодія системи з середовищем, загальні закономірності функціонування й розвитку систем, структурованість системних об'єктів, характер діяльності суб'єктів певних систем. Важливе методологічне значення має розгляд системи як органічної сукупності елементів, а не лише їхньої суми. Загалом системний підхід дає змогу зрозуміти суперечливу різноманітність різних політичних явищ як єдине ціле [19, с. 22]. В рамках нормативно-ціннісного підходу увага акцентується на оцінці політичних явищ через етичні норми й цінності. При аналізі виборчих систем, на наш погляд, ефективним є поєднання функціонального та нормативно-ціннісного підходів; це може надати змогу з'ясувати, що саме корисного дає дослідження виборчих систем суспільству й типовому громадянину, а також розробити шляхи вдосконалення виборчої системи відповідно до етичних цінностей, які панують у даному суспільстві. Важливу роль у даному дослідженні відіграє порівняльний аналіз; особливість порівняльного методу полягає в тому, що зіставляються два чи більше політичних об'єктів або їхніх частин, що мають подібні риси. Застосування цього методу ґрунтується на певних принципах відбору предметів для порівняння; наприклад, порівнюються аналогічні політичні інститути (інституціональний

принцип) або ж об'єкти, що можуть мати істотні зовнішні відмінності, але спільні цілі й завдання (функціональний принцип) [17, с. 20]. Важливе значення має також вибір критеріїв аналізу, наприклад, критерій ефективності виборчих систем з точки зору стабільності роботи урядів. Слід підкреслити, що сучасний порівняльний аналіз, за концепцією Г. Алмонда (США), включає не лише порівняння систем та їхніх елементів, а й робить акцент на розгляді конкретних проявів політичної поведінки, на діяльності та взаємодії ролей політичних структур [25, с. 140].

Деякі загальнонаукові підходи використані нами при розгляді історії застосування виборчих систем в Україні. В рамках соціологічного підходу ми акцентуємо увагу насамперед на соціальній обумовленості певних політичних явищ, культурологічного – на обумовленості політичних явищ сукупністю культурних чинників. В рамках діяльнісного підходу розглядається певний циклічний процес з його етапами, стадіями. Намір і мета дослідника завжди суб'єктивні, але ми виходимо з того, що зміст дослідження буде тим більш об'єктивним, чим повнішою мірою вдасться застосувати діяльнісний підхід, який, зокрема, спрямовує дослідника не лише на вивчення змісту політичних процесів, а й на особистісні, соціально-психологічні, моральні компоненти політичного буття. Загалом такий підхід виконує роль методологічної бази теорії політичних рішень, розуміння політики як специфічної форми управління суспільством.

При аналізі виборчих систем застосовуються також і інші загальнонаукові методи. В рамках історичного методу функціонування систем вивчається в їхньому послідовному хронологічному розвитку з виявленням зв'язків минулого, теперішнього, майбутнього. При застосуванні системно-історичного методу суттєво зростає методологічна роль системного та історичного методів; загалом він поєднується з принципом історичного аналізу та реалізується через виділення певних типів систем та політичних явищ, що виникають у процесі історичного розвитку. Інституціональний метод спрямований на вивчення певних політичних інститутів. При застосуванні психологічного методу вивчаються конкретні індивіди, їхнє соціальне оточення, суб'єктивні механізми їхньої поведінки, типові психологічні мотивації.

Всі ці методи забезпечують цілісне пізнання політологічного питання, що розглядається з включенням різних компонентів, допомагають у розумінні специфіки їхнього змісту та функціонального призначення, характеру інтегральних зв'язків, координації, взаємодії між системами та їхніми елементами. Системно-історичний та порівняльно-ретроспективний підходи допомагають у розумінні динамічності політичних процесів, баченні механізмів функціонування й розвитку систем, водночас як попереднього, так і теперішнього стану елементів і структури, так само як і загальних тенденцій майбутнього.

До загальнологічних методів відносять методи індукції та дедукції, аналізу і синтезу, абстрагування та конкретизації, поєднання історичного й логічного аналізу, аналогії та моделювання, уявний експеримент, прогнозування [25, с. 11].

У політологічних дослідженнях іноді застосовують також спеціальні (емпіричні, дослідницькі) методи, наприклад, методи емпіричних соціологічних досліджень, соціальної психології, аналізу статистичних даних і документів, анкетування, усні та письмові опитування, безпосереднє спостереження за досліджуваними об'єктами, ігрові методи, соціально-політичні експерименти, контент-аналіз, факторний аналіз, застосування когнітивних карт тощо. Робота з теоретичного та практичного аналізу виборчих систем вдосконалюється, а її результати збагачуються завдяки здобутій інформації через використання зазначених методів [35, с. 338].

У нашому дослідженні ми беремо до уваги той факт, що в політологічних дослідженнях важливим є взаємозв'язок теоретичного та емпіричного, оскільки, з одного боку, практика була й залишається критерієм істинності наукових положень, а з іншого, наукові теорії будуються на теоретичних узагальненнях, що впливають з отриманих фактичних матеріалів. Кінцева мета будь-якої галузі політичної науки – не здобуття знань як таких, а їхнє практичне застосування і вплив на політичні процеси [19, с. 21]. Вибір конкретних методів та їхнє пріоритетне використання залежить від конкретних завдань, що ставляться перед дослідженням, і від якостей досліджуваного об'єкта. Обдумані, виважені методологічні підходи дають змогу глибше охопити теоретико-методологічний інструментарій дослідження, і, що найголовніше, глибше дослідити його предмет.

Історіографія проблеми дослідження застосування різних виборчих систем, їхніх особливостей, переваг і недоліків на сучасному методологічному рівні бере початок з середини ХХ ст. Однак критичний аналіз мажоритарної виборчої системи мав місце вже у другій половині ХІХ ст., цьому питанню свої праці присвятили Т. Хейр, Дж. Міль, Дж. Лорімер, А. Ніссенс, д'Ондрт та деякі інші дослідники [4]. Саме завдяки їхнім розробкам на зміну мажоритарній системі почала народжуватися пропорційна.

Французький політолог, професор політичної соціології М. Дюверже одним із перших розробляв питання виборчого права та ефективності застосування виборчих систем. Сферу досліджень норвезького політолога Д. Урвіна (Urwin D. The Electoral Systems. – Bergen, 1977) складають переважно системи абсолютної більшості, їхні переваги та недоліки.

Починаючи з 1970-х рр. аналіз пропорційних систем, а також мажоритарної системи відносної більшості та їхнього застосування в країнах Західної Європи здійснювали вчені із США М. Галахер, М. Лейвер, П. Мейр (Gallagher M., Laver M., Mair P. Representative Government in Western Europe. – New York: Mc Graw-Hill, Inc., 1991. Інші роботи). Традиціям застосування різних виборчих систем у країнах

Західної Європи присвятив свої дослідження англійець А. Карстей (Carstairs A. *A Short History of Electoral Systems in Western Europe*. – London: Allen & Unwin, 1980. Інші роботи). Політолог із Кембриджу В. Богданор (*Democracy and Elections. Electoral Systems and Their Political Consequences* / Ed. by V. Bogdanor, D. Butler. – Cambridge UP, 1983. Інші роботи) досліджує виборчі системи з точки зору виборчої формули. Він розробив оригінальну типологію виборчих систем за критерієм виборчої формули, яку ми використовуємо й у нашому дослідженні.

Аналіз методів розподілу мандатів у межах партійних списків проводиться сучасним польським вченим Р. Альберським (Alberski R. *Systemy wyborcze*. – Wrocław: Wyd. Wroclawska Oficyna Nanczycielska, 1993. Інші роботи). Практичне застосування цих методів вивчає американський політолог А. Лейпхарт (Lijphart A. *The Political Consequences of Electoral Laws 1945-1985* // *American Political Science Review*. – 1990. – Vol. 84 (Стаття). Праця "Конституційні альтернативи для нових демократій". – 1997). В його доробку порівняльне вивчення виборчих систем і партійних систем держави, типів виконавчої влади (однопартійний чи коаліційний уряд), її взаємин із законодавчими органами тощо. Співробітники Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам Е. Рейнолдс та Б. Рейллі в "Посібнику з розробки виборчих систем" (українське видання 2003) докладно характеризують виборчі системи, користуючись такою типологією: мажоритарні, напівпропорційні, пропорційного представництва. Вони розглядають окремі проблеми виборів, що проводяться за пропорційними системами, деякі аспекти парламентських і президентських виборів, дають поради розробникам виборчих систем, а також наводять результати досліджень особливостей виборчих систем окремих країн.

Серед українських учених варто відзначити політолога Ю. Панейка (1886-1973). У своїх працях "Генезис та основи європейського самоврядування" (1926), "Теоретичні основи місцевого самоврядування" (1963) він розглядав загальне демократичне виборче право. На його думку, воно не сприяє фаховості обраних представників. Об'єктом його досліджень була також ефективність виборчих систем з точки зору психології окремого індивіда та природних законів суспільного життя. Більш ефективною він вважав мажоритарну систему. Виборчі системи Панейко досліджував переважно в контексті проблем місцевого самоврядування в країнах Європи. Політолог зі Львівського національного університету ім. І. Франка Ю. Шведа комплексно досліджує виборчі системи, вивчає закордонну практику їхнього застосування. В останньому цікавому дослідженні, здійсненому Українським незалежним центром політичних досліджень під керівництвом С. Конончук ("Демократичний потенціал пропорційних виборчих систем", 2009), розглядаються вибори як інститут демократичної політики, вплив пропорційної виборчої системи на легітимізаційні процедури, перспективи її збереження й удосконалення в Україні.

Наукові доробки зазначених українських учених використані в нашому дослідженні.

1.2. Поняття, типологія, складові частини виборчої системи як складової політичної системи

Перш ніж переходити до визначення виборчої системи, необхідно визначитися з поняттям і функціями виборів, оскільки вибори є найважливішим інститутом сучасної демократії. Саме через вибори народ наділяє своїх представників мандатом на здійснення його суверенних прав щодо реалізації влади. Через цей інститут реалізується пасивне (для представників політичних сил, які прагнуть влади – право бути обраним) і активне виборче право (для електорату – право виражати свою волю через голосування), тому в ньому поєднуються дві сфери – політична і громадська, або держава і громадянське суспільство. Вибори можна розуміти і як державно-правову процедуру, під час якої громадяни віддають свої голоси за кандидата чи партію, в результаті чого їхня воля формує виборний (представницький) орган влади, чи обирається (займає свою посаду) конкретна посадова особа – президент, мер міста, суддя тощо. Ця процедура буде повноцінною і реальною лише за умови, що в конкретній виборчій боротьбі беруть участь два і більше кандидатів чи декілька партій [49, с. 83].

Будь-яка виборча система реально діє тільки за умови забезпечення у державі демократичного шляху завоювання та утримання влади, тобто завоювання та утримання влади шляхом виборів як демократичного способу формування, періодичної чи позачергової зміни персонального складу органів державної влади або підтвердження повноважень на новий термін, а також процедури призначення посадових осіб через вільне волевиявлення усіх дієздатних осіб шляхом голосування за кандидатів, які висунуті відповідно до встановлених законом відповідної держави правил і процедур [14, с. 276].

Фахівці пропонують різні визначення виборів, що пояснюється різними вихідними критеріями для таких визначень. Наприклад, білоруські вчені-конституціоналісти С. Альфер та І. Вугрова стверджують, що вибори – це "встановлена законом державно-правова процедура, під час якої громадяни віддають свої голоси за кандидата чи партію, в результаті чого їхня воля формує виборний (представницький) орган влади, чи обирається (займає свою посаду) конкретна посадова особа – президент, мер міста, суддя [49, с. 83]. Український політолог Ф. Рудич визначає вибори як процес призначення посадових виборних осіб та членів представницьких органів держави шляхом голосування [15, с. 133]. Професор М. Корнієнко називає вибори "актом самоврядування народу" [49, с. 82]. Головною функцією виборів є репрезентація політичних та особистих преференцій виборців, залучення до політичної діяльності політичних сил, які роблять це (з позиції виборців) максимально ефективно; важливими функціями виборів також являються

легітимація інститутів влади (парламенту, уряду, президента) та загальна стабілізація політичної системи [21, с. 579]. Поняття виборів необхідно відрізнити від поняття голосування, оскільки голосування може бути не пов'язане з виборами й використовуватися в різних формах прямої демократії (у референдумах, опитуваннях, прийманні колективних рішень на зборах тощо).

Виборча система – це порядок, сукупність, з одного боку, впорядкованих суспільних відносин, пов'язаних із виборами органів держави і місцевого самоврядування, з іншого, встановлених законом правил організації і проведення політичних виборів до представницьких органів державної влади, місцевого самоврядування і здійснення громадянами своїх виборчих прав, а також сукупність критеріїв визначення результатів виборів [38, т. 1, с. 362]. Іншими словами, під поняттям виборчої системи ми розуміємо сукупність передбачених законом виборчих процедур, пов'язаних з формуванням органів влади [13, с. 156]. Згідно з іншим визначенням, виборча система – це сукупність установлених законом правил проведення виборів, регламентів здійснення конкретних процедур виборчої кампанії, способів визначення результатів голосування, розподілу депутатських мандатів [20, с. 200]. Директор Інституту виборчого права Н. Богашева та народний депутат V скликання від "Нашої України" Ю. Ключковський розуміють виборчу систему у широкому та вузькому сенсі. На їхню думку, в широкому розумінні це порядок організації та проведення виборів до представницьких органів державної влади, місцевого самоврядування, і здійснення громадянами своїх виборчих прав. У цьому плані виборча система ґрунтується на принципах виборчого права. У вузькому сенсі це спосіб визначення результатів виборів, тобто спосіб, у який розподіляються депутатські мандати між кандидатами на ці посади залежно від результатів голосування [50, с. 43].

Ефективна сучасна виборча система має дві основні мети: 1) забезпечити представництво волі народу; 2) сформувати життєздатні та ефективні органи влади. Вона виконує також наступні функції: 1) легітимізація владних повноважень виборної особи (органу) через надання їй (йому) виборцями владних повноважень; 2) зв'язок виборців з їхніми представниками як потенційними виразниками їхніх інтересів; 3) тимчасове рекрутування політичних кадрів; 4) забезпечення політичної конкуренції; 5) регулярне оновлення політичної еліти; 6) трансформація волевиявлення виборців шляхом голосування в певні результати виборів [15, с. 134].

Усі сучасні виборчі системи розрізняються за способом визначення результатів голосування. Традиційно виділяють пропорційні та мажоритарні виборчі системи, хоча окремі фахівці доповнюють таку типологію; наприклад, В. Богданор виділяє в окремий тип квазіпропорційні системи [70, № 15, с. 25]. В нашому дослідженні ми розглядатимемо різні типи виборчих систем максимально широко, але спочатку варто зупинитися на загальній типології. Пропорційна виборча система передбачає

проведення голосування за кандидатів за партійними списками і розподіл мандатів між партіями та виборчими блоками пропорційно до кількості голосів, поданих за кожен партійний список у кожному виборчому окрузі [31, с. 96]. Мажоритарна виборча система є виборчою системою більшості; обраним за нею вважається кандидат, який набрав встановлену законом більшість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. При дії мажоритарної системи виборці голосують за персоналії. Якщо на одних виборах частково застосовуються обидві системи, то говорять про змішану, або консенсусну виборчу систему. При застосуванні змішаного принципу елементи пропорційної та мажоритарної систем можуть діяти послідовно або паралельно, причому найпростішим варіантом є другий, тобто так зване "лінійне змішування" [13, с. 157]. Різні моделі виборчих систем істотно розрізняються й за способом визначення результатів голосування, про що мова піде нижче. Слід також зазначити, що іноді говорять не про типи чи різновиди, наприклад, єдиної пропорційної системи, а про різні системи, що ґрунтуються на принципі пропорційного представництва. Такий підхід, на наш погляд, цілком має право на життя. Загальну характеристику виборчих систем, в якій представлені їхні види по деяких європейських країнах, представлено в Додатку 1.

Невід'ємними складовими будь-якої виборчої системи являються виборчий закон, електорат і політичні сили. Виборчим законодавством встановлюється порядок виборчого процесу, визначаються різні параметри виборчої системи, і перш за все виборче право [18, с. 195]. Виборчий закон завжди діє в електоральному просторі, під яким розуміють конфігурацію політичних сил у виборчому процесі, що враховує просторову складову; це сукупність умов електорального змагання (системи координат) і суб'єктів цього процесу (індивідів та політичних сил) [56, с. 20-21]. Електорат (лат. *elector* – виборець) – це коло дієздатних осіб (виборців) певної держави, які мають право голосу на виборах до органів державної влади або міждержавних організацій [20, с. 198]. Політичні сили – це політичні партії чи виборчі блоки партій. Політична партія у сучасному розумінні – це найбільш активна та організована частина населення певної соціальної верстви (верств), яка виражає інтереси цієї верстви, забезпечуючи при цьому необхідний зв'язок між народом і представницьким механізмом правління [19, с. 195-197].

Важливими елементами виборчої системи виступають також права виборців під час голосування, середня "ціна" парламентського місця, форма та розмір виборчих округів і виборча формула. Серед типів голосування виділяють: 1) категоричне, коли виборець віддає свій голос за чітко визначеного кандидата чи партійний список, причому категоричне голосування передбачає, як правило, право лише на один голос; 2) впорядкувальне, коли виборець має можливість визначати порядок кандидатів у виборчому списку, кумуляцію більшої кількості голосів стосовно особи одного кандидата чи об'єднання кандидатів з різних партійних списків. З точки зору

прав виборців під час голосування за пропорційної системи категоричне голосування дає змогу приймати рішення, які є результатом преференцій конкуруючих політичних сил; впорядкувальне голосування дає змогу виражати менш однозначні преференції, ніж ті, що визначені політичними силами.

Середня "ціна" парламентського місця визначається кількістю голосів, які необхідно здобути для отримання цього місця. Для цього використовується наступна формула:

$$\frac{\text{кількість голосів, відданих в окрузі} - 1}{\text{кількість мандатів в окрузі} + \text{кількість політичних сил} - 1} \quad (1)$$

Виборчий округ – це територіальна виборча одиниця для проведення виборів, загал виборців, які мешкають на певній території та мають право голосувати. Виборчі округи поділяються на: 1) одномандатні, або уномінальні; на одномандатному окрузі обирається лише один депутат; 2) багатомандатні, або поліномінальні; на одному або декількох багатомандатних округах обирається певна кількість депутатів за списками) [38, т. 1, с. 365]. Різні виборчі системи використовують різні моделі виборчих округів. Чим більш рівними будуть виборчі округи за кількістю виборців, тим більшою мірою будуть забезпечені права виборців під час голосування. На практиці, однак, виборчі округи доводиться створювати в межах певних адміністративно-територіальних одиниць, тому іноді вони можуть суттєво відрізнятися за кількістю виборців. Слід також зазначити, що маніпулювання межами виборчих округів спричиняє ефект надпрезентації чи недопрезентації відповідних соціальних груп.

Виборча формула – це правило чи сума правил, що визначають, який кандидат обраний у певному окрузі чи в який спосіб відбувається перетворення голосів на відповідну кількість мандатів. Це поняття іноді ототожнюють з поняттям виборчої системи, розрізняючи розуміння останньої в широкому (як порядок організації та проведення виборів і здійснення громадянами своїх виборчих прав) і вузькому (як спосіб, в який розподіляються депутатські мандати залежно від результатів голосування) сенсі [50, с. 43]. Ми не погоджуємося з такою позицією і, пропонуючи розуміти виборчу систему в широкому сенсі, вважає поняття виборчої формули вужчим. Якщо взяти до уваги, що головним джерелом деформації результатів виборів виступає невідповідність розподілу мандатів до фактичних преференцій виборців, виражених голосуванням, то стає ясною важливість обрання виборчої формули, так само як і формування виборчих округів.

1.3. Ефективність виборчої системи, її критерії

Традиційно ефективність тієї чи іншої виборчої системи прийнято оцінювати за критерієм кількості та значущості їхніх переваг і недоліків. У нашому дослідженні ми будемо ретельно аналізувати переваги й недоліки кожної виборчої системи, але

такий підхід в якості головного критерію ефективності здається нам надто примітивним, і ось чому. Практично кожна виборча система має як свої позитиви, так і вади, і їхнє порівняння дає змогу зробити висновок, що не можна завідомо трактувати різні виборчі системи як більш або менш демократичні – це просто різні механізми, різні процедури формування влади громадянами. Хоча, як слушно зауважує український журналіст А. Романюк, "в країнах, де існує обмежений плюралізм, або є сильними авторитарні тенденції, влада не поспішає запроваджувати пропорційну виборчу систему, надаючи перевагу мажоритарній або змішаній системам" [53, с. 7].

Незважаючи на це, ідеальних виборчих систем у природі не існує. Отже, ефективність тієї чи іншої системи в кожному конкретному випадку може залежати від багатьох параметрів. Американський політолог Д. Горовіц пише з цього приводу: "Виборчі системи формують і стримують те, як поведуться політики і виборці, але вони лише мала частина сил, які впливають на загальний характер поведінки, навіть політичної" [72]. Тому мало вдало обрати відповідну виборчу систему, необхідно ще ефективно організувати систему влади. "Для того, – зазначає Д. Горовіц, – щоб оцінити виборчу систему чи обрати нову, потрібно спочатку поставити питання про те, для чого виборча система має призначатися. Жодна виборча система не відбиває просто переваг виборців, наявної моделі поділу на групи в суспільстві чи панівної конфігурації політичних партій. Кожна виборча система формує та переформовує ці навколишні особливості, й кожна чинить це по-своєму" [72]. Отже, ту чи іншу виборчу систему можна оцінювати лише в складному політичному контексті. І залежно від цього контексту можуть більш повною мірою виявитися як плюси даної виборчої системи, так і її мінуси.

Ефективність виборчої системи виражається передусім політичними наслідками, зумовленими зокрема прийняттям тих чи інших інституційних елементів виборчої системи. Серед політичних наслідків можна виділити рівень відповідності виборчих преференцій, виражених в акті голосування, рівність чи нерівність шансів політичних сил на отримання такої кількості мандатів у виборному органі, яка відповідає рівневі підтримки виборцями, політична стабільність, яка визначається передусім тривалістю існування урядів тощо.

Будь-яка система зумовлює певну деформацію результатів виборів, тому ефективнішою буде та виборча система, яка дає змогу більш повно відбити виборчі преференції (ідеальна система повинна була би відбити їх на 100%), за якої деформація результатів виборів буде мінімальною. Зазначена деформація виражається насамперед тим, що одні політичні сили надпрезентовані, тобто отримують більшу кількість мандатів, ніж за них подано голосів, інші, навпаки, – підпрезентовані. Явища надпрезентації та підпрезентації політичних сил визначаються мірою пропорційності, для чого застосовується методика визначення

індексу пропорційності, запропонована Р. Гунтером). Для цього використовується наступна формула:

$$I_p = 100 - \frac{(V_1 - S_1) + (V_2 - S_2) + \dots + (V_n - S_n)}{2} \quad (2)$$

де: I_p – індекс пропорційності;

v – відсоток здобутих голосів;

$v - s$ – різниця між відсотком здобутих голосів і відсотком мандатів, що належать політичній силі [70, № 17, с. 18].

Явища надпрезентації та підпрезентації політичних сил утворюють ефект диспропорційності, що пов'язаний з утворенням штучних більшостей. Штучна більшість утворюється тоді, коли політична сила здобуває більшість мандатів без отримання більшості голосів; вона протиставляється природній ("напрацьованій") більшості, за якої більшість мандатів відповідає більшості отриманих голосів. Вважається, що ефект штучних більшостей більш властивий мажоритарній системі, хоча іноді трапляється й навпаки.

Виборчі системи можуть конструюватися по-різному з метою забезпечення формування виборного органу, який повніше відповідав би настроям виборців, та уряду, якого бажають виборці. Слід підкреслити, що при виборі тієї чи іншої системи користуються не лише критерієм ефективності, чи доцільності (за політичними наслідками), а й процедурним критерієм. Останній важливий в тому плані, що система має бути зрозумілою для суспільства, лише тоді вона може бути ефективною. Якщо виборчу систему обрано вдало, інститут виборів сприятиме конструктивному розвитку політичної системи, забезпечуючи відкритість політичних сил, їхню взаємну конкуренцію та відповідальність. З іншого боку, цілком можлива антидемократична чи навіть деструктивна організація виборчої системи, і тоді вона обмежуватиме політичний плюралізм на користь держави, сприятиме клановості політики чи атомізації політичних сил. Але ці питання можуть вирішуватися, як ми вже зазначали, лише в контексті конкретних політичних умов.

Хоча досконалої виборчої системи не існує, проте кожен систему за певних умов на практиці можна вдосконалити, а її вади врівноважити іншими чинниками політичного процесу, тим самим зробивши її більш ефективною. В ідеалі найефективнішою системою буде та, в якій за конкретних політичних умов максимально поєднуються переваги мажоритарного та пропорційного принципів і водночас максимально нейтралізуються відповідно їхні вади.

Отже, виборча система – це порядок, сукупність, з одного боку, впорядкованих суспільних відносин, пов'язаних із виборами органів держави і місцевого самоврядування, з іншого, встановлених законом правил організації і проведення політичних виборів до представницьких органів державної влади, місцевого

самоврядування і здійснення громадянами своїх виборчих прав, а також сукупність критеріїв визначення результатів виборів. Виборча система виступає головним регулятором виборів, її головне призначення – забезпечити представництво волі народу і сформувати життєздатні органи влади. Найбільш загальна типологія виборчих систем передбачає їх поділ на пропорційні та мажоритарні. Загальними складовими виборчої системи є виборчий закон, електорат і політичні сили, важливими її елементами виступають розмір виборчих округів, середня "ціна" парламентського місця, права виборців під час голосування, виборча формула. Основними критеріями ефективності виборчої системи є такі політичні наслідки при її застосуванні, як рівень відповідності виборчих преференцій, виражених в акті голосування, рівність чи нерівність шансів політичних сил на отримання такої кількості мандатів у виборному органі, яка відповідає рівневі підтримки виборцями, політична стабільність, процедурний критерій, а також перевага позитивів над вадами, яка й повинна забезпечити позитивні наслідки.

РОЗДІЛ II ПРОПОРЦІЙНА ВИБОРЧА СИСТЕМА

2.1. Основні принципи побудови, види та способи підрахунку голосів

Оскільки в Україні сьогодні на парламентських і місцевих виборах діє пропорційна виборча система, свій аналіз ми починаємо з неї. Пропорційна виборча система (proportional electoral system, від лат. *proportionalis* – те, що має правильне співвідношення) – це система виборчого права, яка передбачає проведення голосування за кандидатів за партійними списками і розподіл мандатів між партіями (виборчими блоками) пропорційно кількості голосів, поданих за кожен партійний список у кожному виборчому окрузі [31, с. 96]. Таким чином, пропорційна система повинна забезпечувати представництво партій (виборчих блоків) у виборних органах відповідно до їхньої реальної популярності серед виборців. Парламентські вибори за пропорційної системи можна охарактеризувати як процес прийняття рішення стосовно існування на парламентській арені визначених політичних сил та розміру їхнього представництва.

Засади пропорційного представництва почали обґрунтовуватися ще в 40-х роках XIX ст. У 1859 р. цю систему запропонував Т. Хейр (Англія), в той час як англійці Дж. Міль (у 1861 р.) та Дж. Лорімер (у 1865 р.), бельгієць А. Ніссенс (у 1890 р.)

виступили за плюральну систему [63, с. 55]. Пропорційну систему вперше було застосовано в Швейцарії на виборах до Установчих Зборів [15, с. 136]. Найретельніше конструкцію пропорційної системи було розглянуто в м. Антверпені (Бельгія) у 1885 р. на конференції, організованій її прихильниками, за участю математика д'Ондта. В ухвалі конференції розповсюджену тоді систему абсолютної більшості було характеризовано як таку, що обмежує свободи виборців, провокує зловживання та викривлення волі електорату. Учасники конференції схвалили нову конструкцію, і в 1899 р. її було запроваджено в Бельгії. Згодом ще низка країн відмовилися від мажоритарної системи на користь пропорційної, і до кінця 20-х рр. XX ст. більшість європейських країн взяли за основу власних виборчих систем засади пропорційного представництва [33, с. 360].

Застосування пропорційної системи природно вимагає багатомандатного виборчого округу, оскільки єдине місце депутата не може бути пропорційно поділене. Отримана кожною партією кількість голосів обчислюється як відсоток або частка від загальної кількості поданих за всі партії голосів і має трансформуватися у відповідну частку (пропорцію) депутатських мандатів. Звідси й назва системи – пропорційна. Є два способи утворення багатомандатних округів: коли їх межі збігаються з межами адміністративно-територіальних одиниць або коли територія всієї держави становить єдиний загальнонаціональний багатомандатний виборчий округ [38, т. 5, с. 168]. Чим більшими є округи, тим виразніше проявляються переваги пропорціоналізму [8, с. 105]. Як зазначають Е. Рейнолдс та Б. Рейллі, результати виборів на пропорційній основі більше залежать саме від величини (магнітуди) округів, а не, скажімо, від формули підрахунку голосів, оскільки чим більше представників має бути обрано від округу (а також чим нижчий загороджувальний бар'єр (див. нижче)), тим пропорційнішою буде система [23, с. 68].

Пропорційні системи зазвичай поділяють на дві категорії: 1) системи партійних списків (The Party List); 2) система єдиного голосу, що передається (The Single Transferable Vote). Хоча, на наш погляд, систему єдиного голосу, що передається, можна визначити як один із методів розподілу мандатів у межах партійного списку (див. нижче).

Кожен метод підрахунку виборчих метрів має свою специфіку і певні політичні наслідки. Найпростішим методом є т. з. "система списків", яка передбачає, що в межах кожного виборчого округу виборець голосує за партійний список, який вміщує порядок кандидатів, включених до списку від тієї чи іншої політичної сили. Максимальна кількість кандидатів від партій у списках може дорівнювати кількості депутатських місць, що виборюються в межах цього округу. В різних країнах система набуває відмінного характеру залежно від методів, які використовуються для перетворення кількості отриманих голосів у депутатські мандати. За рівнем, на

якому здійснюється розподіл мандатів у списку, вирізняються системи з наступними ознаками: 1) територія держави становить єдиний виборчий округ, політичні сили формують єдині загальнонаціональні списки, розподіл мандатів відбувається на загальнонаціональному рівні; 2) складаються регіональні чи локальні списки на рівні виборчих округів, розподіл мандатів при цьому здійснюється на загальнонаціональному рівні; 3) складаються регіональні чи локальні списки, і розподіл мандатів проводиться на рівні виборчих округів; 4) розподіл мандатів на рівні виборчих округів доповнює вирівнювальний розподіл мандатів на загальнонаціональному рівні [70, № 15, с. 26].

За обсягом вибору, який може здійснювати виборець у межах списку, списки бувають жорсткими (закритими), напівжорсткими та м'якими (відкритими, вільними) [38, т. 5, с. 168]. Жорсткий список передбачає, що політична сила заздалегідь пропонує виборцям повний список своїх кандидатів з чітко визначеним місцем кожного з них. Виборці в такому разі голосують за список в цілому, тобто за ту чи іншу політичну силу, а обрання чи необрання конкретних осіб від них не залежить. Кандидати одержують мандати у тій послідовності, в якій вони представлені в партійних списках. Якщо партія набрала одну квоту або дві, то обраними вважаються відповідно перший за списком кандидат або перший і другий. Кандидати, які поміщені наприкінці списку, зазвичай майже не мають шансів на обрання. Саме така система діє зараз в Україні. Єдиним позитивом таких списків можна вважати те, що виборці отримують змогу обирати насамперед політичну платформу і програму майбутніх дій партії чи блоку.

М'які списки формуються, коли діє пропорційна виборча система з преференціями. В таких списках виборці отримують можливість позначати відповідними позначками тих кандидатів, яким вони надають перевагу; отже, місце кожного кандидата в списку визначається самими виборцями [14, с. 281]. Переможець визначається на основі кількості голосів, які одержав той чи інший кандидат незалежно від його порядкового номеру в партійному списку. Така система дає виборцеві змогу більше орієнтуватися на конкретних політичних діячів. З одного боку, вона істотно розширює сферу волевиявлення виборців, з іншого, може провокувати конкуренцію між кандидатами з одного списку, що призводить до ослаблення політичної сили, за яку голосував виборець.

Напівжорсткі списки дають виборцям змогу як голосувати за список у цілому, так і визначати преференції, зробивши позначку проти прізвища одного чи кількох кандидатів. У першому випадку голоси виборців підраховуються за системою з жорсткими списками, у другому – за системою з преференціями. При застосуванні такої системи мандат обов'язково одержує кандидат, який очолює список, а розподіл інших мандатів здійснюється за кількістю голосів, які одержали інші кандидати [21, с. 586]. Іноді виділяють також напіввідкриті списки, які передбачають, що

отримання мандатів гарантується певним представникам списку, які здебільшого репрезентують керівництво партії [7, с. 65]. За таких умов партія, як правило, попередньо не формує список своїх кандидатів; лише здобувши на виборах певне число мандатів, вона визначається з конкретними депутатами.

Голова правління Центру прикладної політології "Пента" В. Фесенко рішуче виступає проти системи з жорсткими списками [29, с. 12]. Іншої думки з цього приводу директор Інституту глобальних стратегій В. Карасьов. "Не слід перебільшувати роль відкритих списків, – зазначив він. – Відкриті списки також мають дуже серйозні недоліки, вони формують так званий клієнтелізм, коли партії просто будуть закачувати свої ресурси на того чи іншого кандидата в тому чи іншому окрузі. Більше того, відкриті списки – це означає, що будуть знову-таки сильні депутати, а не сильні партії". Такий стан відомий політолог назвав пролонгацією мажоритарного статусу, тільки в іншій формі [29, с. 31].

Окремо слід виділити систему панашажування (фр. *panachage* – мішанина), яка практикується на виборах до Національної Ради Швейцарії, а також діє в Люксембурзі і являє собою наочний взірець упорядкувального голосування. Система передбачає можливість "зібрання" кандидатів з кількох партійних списків в один новий список, причому найбільш бажаним кандидатам виборець може віддати одразу декілька голосів, тим самим здійснюючи їхнє рангування, і тоді один кандидат отримує суму кількох голосів за рахунок інших кандидатів з цього ж списку [70, № 15, с. 24].

При дії системи єдиного голосу, що передається (The Single Transferable Vote), або квотно-преференційної системи, яка вперше була розроблена у Великобританії в середині XIX ст., а нині застосовується в Ірландії, виборці, розставляючи запропонованих кандидатів у порядку преференційності, голосують за кандидатів у послідовності, яка є, на їхню думку, найоптимальнішою – від найбільш до найменш популярних, і запропонована політичною силою послідовність голосів в такому випадку не має жодного значення. Далі для кожного округу застосовується окремий розрахунок за наступною формулою:

$$\text{Квота} = \frac{\text{кількість отриманих голосів}}{\text{кількість мандатів} + 1} + 1 \quad (3)$$

Підрахунок голосів нагадує підрахунок голосів при альтернативному голосуванні мажоритарної системи абсолютної більшості (див. Розділ III), але тут відіграє роль виборчий бар'єр (див. нижче). Якщо після обрахунку "перших місць" у бюлетенях жоден із кандидатів не долає виборчого бар'єра, кандидат з найменшою кількістю голосів одразу вилучається; його голоси розподіляються між тими, хто залишився, на основі одержаних ними "других місць". Якщо один із кандидатів одразу набирає встановлену кількість (долає бар'єр), він отримує мандат, а надлишок розподіляється серед решти кандидатів на основі одержаних ними "других місць". В

такий спосіб відбувається передача голосу. Така система застосовується в малих багатомандатних округах (від округу обираються 3-5 депутатів) і дає виборцям найширшу можливість висловити персональні преференції [33, с. 361]. З одного боку, цю систему можна вважати найбільш привабливою з точки зору ефективності забезпечення пропорційності; з іншого, голосування вимагає значного рівня грамотності та вміння рахувати в масштабах усього населення. Дехто з фахівців вважає, що така система сприяє внутрішньопартійній фрагментації [23, с. 92-93].

Систему голосування без права передачі голосу іншому кандидату (систему голосу, що не передається) (The Single Non-Transferable Vote) часто називають напівпропорційною (В. Богданор називає її "квазіпропорційною"). Вона застосовується в Йорданії. Кожен виборець має один голос, але в кожному окрузі розподіляється декілька мандатів. Мандати отримують кандидати, які набирають найбільшу кількість голосів. За таких умов, наприклад, у 4-мандатному окрузі необхідно отримати 20% голосів. Перевага такої системи в тому, що вона може повніше забезпечити представництво невеликих партій; з іншого боку, вона не гарантує пропорційності кінцевих результатів парламентських виборів [23, с. 57-58]. Ю. Шведа звертає увагу на те, що при цій системі існує загроза розпорошення голосів, що спонукає політичні сили до обережного домінування кандидатів, як правило, меншим числом, ніж кількість мандатів в окрузі [70, № 15, с. 25].

Далі переходимо до аналізу виборчих формул. Виборча формула слугує для конвертації частки отриманих політичною силою голосів у відповідну частку депутатських мандатів. Необхідність такої конвертації пов'язана з тим, що частка отриманих голосів становить кількість із сотими і тисячними, тоді як частка депутатських мандатів завжди має бути цілою. Для підрахунку голосів вводиться поняття виборчої квоти, або виборчого метру – це визначена кількість голосів, за які одна політична сила отримує один мандат, іншими словами, частка від ділення кількості поданих голосів на число належних для конкретного округу мандатів. Саме з вирахування такої квоти починається процес розподілу мандатів у багатомандатних округах.

Проста квота в чистому вигляді практично не застосовується. Вона передбачала б ділення загальної кількості голосів, отриманих політичною силою в межах виборчого округу, на кількість мандатів, що обираються в цьому окрузі – у голосах чи в відсотках. Подібна квота не дає можливості визначити повну кількість мандатів, що повинна належати кожній політичній силі. Тому після визначення простої квоти застосовуються різні методики, які дозволяють конвертувати частку отриманих голосів у частку мандатів.

Існують різні рівні розподілу депутатських місць для компенсації за втрату частини депутатських мандатів. Кожний список отримує стільки місць, скільки разів він відповідає виборчій квоті – дільнику, який використовується при визначенні

кількості місць для кожного списку під час розподілу голосів. Кількість місць, що відводяться для окремого списку, ніколи не дорівнює загальній кількості голосів, отриманих за цим списком, і завжди є певний залишок, який враховується при остаточному розподілі голосів [33, с. 362].

Основними методами розподілу голосів є метод найбільших залишків і метод найбільшої середньої величини. При застосуванні методу найбільших залишків місця, що залишилися нерозподіленими після визначення простої квоти, надаються політичним силам, які мають найбільші залишки. Наприклад, у 5-мандатному окрузі проста квота становить 20%. У виборах беруть участь 3 політичні сили (А, В, С) і отримують у відсотках наступний результат: А – 52%; В – 33%; С – 15%. За простою квотою політична сила А отримує 2 мандати ($20 \cdot 2 = 40$) і має ще залишок 12% ($52 - 40 = 12$); політична сила В отримує один мандат ($20 \cdot 1 = 20$) і має ще залишок 13% ($33 - 20 = 13$); політична сила С мандатів не отримує (оскільки не набрала 20%), але має залишок 15%. За допомогою простої квоти вже розподілені 3 мандати, але ще 2 залишилися нерозподіленими. Ці мандати віддаються політичним силам, які мають найбільші залишки – політичним силам С (залишок 15%) і В (залишок 13%). Отже, в підсумку кількість мандатів розподіляється наступним чином: політична сила А – 2 мандати; В – 2 мандати; С – один мандат. Метод найбільших залишків віддає перевагу малим політичним силам [33, с. 242-243].

Метод найбільшої середньої величини має різні модифікації. Найчастіше застосовуються виборчі формули д'Ондрта й Ж.-А. Сент-Лаге [33, с. 361]. Формула д'Ондрта (d'Hondt) належить до групи найбільших середніх формул (highest average). Її застосовували для розподілу місць у Палаті представників Конгресу США з 1790 до 1830 рр.; в Європі її вперше було застосовано в Данії у 1855 р. На сьогодні це найбільш поширена формула в Європі; її застосовують в Австрії, Бельгії, Іспанії, Італії, Фінляндії, Португалії, Нідерландах, Греції та деяких інших країнах [33, с. 243] (див. Додаток 1). Формула передбачає, що для визначення мандатів кількість отриманих політичною силою голосів (частка або відсоток) ділиться на дільники, представлені цілими – 1, 2, 3 і т. д. Політичні сили, які матимуть показники найбільшої середньої величини ("найбільші середні"), отримають місця за спадаючою. Наприклад, у 5-мандатному окрузі у виборах беруть участь 3 політичні сили (А, В, С) і отримують наступний результат: А – 30000 голосів, або 52%; В – 19038 голосів, або 33%; С – 8654 голоси, або 15% (див. вище). Подальші операції ділення на дільники за методом д'Ондрта представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Приклад підрахунку голосів за формулою д'Ондрта

Дільники	Політична сила А	Політична сила В	Політична сила С
----------	------------------	------------------	------------------

	ГОЛОСІВ	%	ГОЛОСІВ	%	ГОЛОСІВ	%
1	30000	52	19038	33	8654	15
2	15000	26	9519	16,5	4327	7,5
3	10000	17,3	6346	11	2885	5

Пояснення до таблиці 1. 5 найбільших чисел підкреслені.

З таблиці 1 обираються 5 найбільших чисел, які й визначають політичні сили, що отримують мандати. Найбільші середні та кількість мандатів відповідно до розрахунку голосів представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Результати підрахунку голосів за формулою д'Ондта

Політичні сили	Найбільші середні	у %	Мандати
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
A	30000	52	1
B	19038	33	2
<i>Продовження Таблиці 2</i>			
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
A	15000	26	3
A	10000	17,3	4
B	9519	16,5	5

Отже, в підсумку політична сила А отримує 3 мандати, В – 2 мандати, С – не отримує жодного мандату. Формула д'Ондта є найбільш вигідною для великих, сильних політичних сил. Цю формулу називають також поміркованим пропорціоналізмом. Найчастіше вона застосовується одночасно з формуванням невеликих виборчих округів та запровадженням виборчого бар'єра (див. нижче) [7, с. 73].

Формула Ж.-А. Сент-Лаге (Sainte-Lague) в окремих випадках застосовувалася для розподілу місць у Палаті представників Конгресу США з 1840 до 1930 рр. [33, с. 243]. Сьогодні вона застосовується в Данії, Швеції, Норвегії. Від формули д'Ондта вона відрізняється дільниками – ними в класичному варіанті можуть бути лише непарні числа: 1, 3, 5, 7 і т. д. Наприклад, у 5-мандатному окрузі у виборах беруть участь 3 політичні сили (А, В, С) і отримують у наступний результат: А – 30000 голосів, або 52%; В – 19038 голосів, або 33%; С – 8654 голоси, або 15% (див. вище).

Подальші операції ділення на дільники за методом Сент-Лаге представлені в таблиці 3.

Таблиця 3

Приклад підрахунку голосів за формулою Сент-Лаге

Дільники	Політична сила А		Політична сила В		Політична сила С	
	голосів	%	голосів	%	голосів	%
1	30000	52	19038	33	8654	15
3	10000	17,3	6346	11	2885	5
5	6000	10,4	3808	6,6	1731	3

Пояснення до таблиці 3. 5 найбільших чисел підкреслені.

З таблиці 3 обираються 5 найбільших чисел, які й визначають політичні сили, що отримують мандати. Найбільші середні та кількість мандатів відповідно до розрахунку голосів представлені в таблиці 4.

Таблиця 4

Результати підрахунку голосів за формулою Сент-Лаге

Політичні сили	Найбільші середні	у %	Мандати
А	30000	52	1
В	19038	33	2
А	10000	17,3	3
С	8654	15	4
В	6346	11	5

Отже, в підсумку політична сила А отримує 2 мандати, В – 2 мандати, С – один мандат. Таким чином, формула Сент-Лаге, в протилежність формулі д'Ондта, є більш вигідною для малих політичних сил і надає можливість забезпечити представництво невеликих партій [15, с. 136].

При застосуванні пропорційної системи в більшості випадків вводиться виборчий (або загороджувальний) бар'єр – штучний поріг підтримки, завідомо введений мінімальний відсоток голосів виборців, який має отримати політична сила для участі в розподілі мандатів [33, с. 362]. За допомогою виборчого бар'єру вдається перебороти надмірне партійне дроблення складу парламенту й обмежити можливість проходження до нього представників нечисельних чи екстремістських партій, що особливо важливо для країн з нестабільною політичною системою. Зрозуміло, що такий бар'єр не є вигідним для малих партій, він змушує їх шукати об'єднання з вагомішими, популярнішими політичними силами, які є їхніми

однодумцями, сприяючи тим самим зменшенню числа потенційних фракцій у парламенті та створенню більш працездатного уряду. Отже, введення бар'єру допомагає уникнути розпорошеності мандатів між дрібними партіями. Вперше виборчий бар'єр було запроваджено у Німеччині в 1963 р. В різних країнах, що застосовують пропорційні або змішані системи, діють різні виборчі бар'єри; наприклад, найменший бар'єр у Нідерландах – 0,67%, в Ізраїлі, Греції – 1%, в Україні, Іспанії, Данії – 3%, у Швеції, Норвегії, Австрії, Італії – 4%, в Німеччині, Російській Федерації – 5%, у Ліхтенштейні – 8% [21, с. 587]. У деяких країнах виборчі бар'єри для партій і для блоків різняться; так, у Польщі з 1993 р. бар'єр для партій встановлено на рівні 5%, для блоків – на рівні 8%. У Чехії бар'єр для партій встановлено на рівні 5%, для блока з двох партій – 10%, з трьох – 15%, з чотирьох – 20% і т. д. [53, с. 8].

Вирівнювальний розподіл мандатів передбачає можливість здійснення корекції результатів виборів на загальнонаціональному рівні з метою зменшення втрат політичних сил, які зазнали поразки на рівні виборчих округів. Він вигідний для малих партій і застосовується в Данії, Німеччині, Ісландії, Норвегії, Швеції. У цих країнах існує визначений відсоток мандатів – від 50% у Німеччині до 5% у Норвегії. В Австрії, Бельгії, Греції, Італії такий розподіл може бути здійснено залежно від обсягів деформації результатів виборів.

Е. Рейнолдс та Б. Рейллі виділяють такі загальні переваги пропорційних виборчих систем: 1) вони забезпечують більш репрезентативний законодавчий орган завдяки відносно справедливому співвідношенню отриманих голосів і місць у парламенті; 2) залишається незначною кількість невикористаних голосів; 3) невеликі партії часто отримують змогу здобути мандати; 4) пропорційні системи заохочують партії включати до списків кандидатів, які представляють різні соціальні прошарки; 5) вони дають більше шансів бути обраними представникам культурних та інших меншин; 6) дають також жінкам більше шансів пройти до парламенту; 7) стримують регіональний поділ; 8) пропорційні системи забезпечують більш ефективну організацію державної влади; 8) вони забезпечують також більш наочний розподіл влади між партіями та групами інтересів [23, с. 70-74].

На наш погляд, будь-яка пропорційна система певною мірою сприяє зростанню політичної активності, політичної соціалізації, дає більше шансів на "колективність" політики в цілому після виборів, на те, що політика буде здійснюватися особами, які знають і довіряють одне одному, хоча може не обійтися без невігластва, непорозуміння і конфліктів [5, с. 36-37]. За дії пропорційної системи відкриваються більш широкі можливості для проведення передвиборчої агітації [51, с. 106-107]. Якщо порівнювати пропорційні системи з мажоритарними, слід визнати, що вони загалом краще забезпечують представництво в парламенті різних політичних сил пропорційно до їхнього реального впливу, краще враховують відповідність між

кількістю голосів і мандатів, надають виборцеві можливості голосувати за певні політичні платформи, а не за позиції окремих людей. За допомогою пропорційних систем краще забезпечується представництво меншості й більш адекватне врахування інтересів виборців.

На думку Е. Рейнолдса та Б. Рейллі, пропорційним виборчим системам загалом притаманні такі вади: 1) вони створюють тенденцію до формування коаліційних урядів, наслідком чого іноді є нездатність проводити послідовну державну політику; 2) їм властива дестабілізуюча фрагментація партійної системи; 3) до парламенту можуть пройти екстремістські партії; 4) часто стає неможливим усунення великої партії від влади; 5) відбувається послаблення зв'язків між депутатами та виборцями [23, с. 74].

Критики пропорційної системи завжди акцентували увагу на тому, що вона стимулює багатопартійність, наслідком чого є політична дестабілізація. З одного боку, це виразно видно на прикладах Веймарської республіки, IV Республіки у Франції, Італії, яка у 1993 р. перейшла до змішаної системи. З іншого, країни з найбільшою кількістю ефективних політичних сил (Фінляндія, Швейцарія, Бельгія, Данія) застосовують пропорційну систему, і це не заважає політичній стабільності, а урядові кабінети працюють довго. В Італії запровадження змішаної системи (1993 р.) не призвело до зменшення кількості ефективних політичних сил та збільшення тривалості роботи урядів. В Австрії, Греції, частково Німеччині за невеликої кількості ефективних політичних сил рівень політичної стабільності також високий. Отже, на думку Ю. Шведа, не існує прямої детермінантної залежності між типом виборчої системи та політичною стабільністю [70, № 17, с. 17].

Виокремлюючи недоліки пропорційних систем, ми можемо звернутися до слів Ф. Герменса, який назвав їх "троянським конем демократії", маючи на увазі, що вони в цілому зумовлюють значну мультиплікацію політичних сил, заохочують їх до дезінтеграції, радикалізації, формування нетривких коаліцій, сприяють високій фракційності партійної системи взагалі [70, № 17, с. 20]. Противники пропорційних систем наголошують на тому, що замість вироблення ефективної парламентської більшості та сприяння створенню працездатного уряду вона призводить до фіксації надмірної чисельності партій, появи слабких і мінливих урядових коаліцій [14, с. 281]. Дійсно, часто відсутність домінуючої партії робить неминучою появу коаліційних утворень, політичні програми яких страждають на еkleктичність і невизначеність, оскільки коаліції часто створюються на основі компромісів партій з різними цільовими настановами. Подібні компроміси здебільшого неміцні, тому дії уряду відзначаються непослідовністю, суперечливістю, внаслідок чого нерідко виникає парламентська нестабільність. Крім того, висунання кандидатів залежить від позицій партійного апарату, бюрократії, яка іноді включає до партійного списку людей, неадекватних високому званню "народного обранця" [21, с. 587].

Український політик С. Кисельов висуває думку про те, що при застосуванні пропорційних систем "втрачається обличчя політики", оскільки основна агітація точиться навколо партій, а не особистостей. На наш погляд, такий аргумент є спірним, адже партії приваблюють не тільки своїми програмами, а й конкретними політичними діями. Крім того, цей недолік повністю усувається при голосуванні за преференціями, коли виборці голосують за окремих представників партій. Як недолік пропорційної системи можна також відзначити бажання деяких політиків за її допомогою позбутися здатних до конкуренції кандидатів, які перебувають поза впливовими партійними організаціями [57, с. 46].

Певною мірою пропорційні системи порушують сам принцип пропорційності, оскільки призводять до втрати певної кількості голосів виборців. Як нами вже було з'ясовано, при трансформації отриманих партією голосів у депутатські місця неможливо отримати повну кореляцію, і втрата голосів може бути значною. Заступник директора Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України Ю. Левенець називає це "соціальною складовою" пропорційної системи. Він наводить приклад парламентських виборів 2002 р. в Україні (вони проходили за змішаною системою), коли за партії, які пройшли до парламенту, з 25 млн. чітко віддали голоси лише 19 млн., тобто лише половина з 37 млн. усіх виборців могли вважати, що їхні голоси представлені в парламенті [29, с. 39]. Наслідками такої втрати голосів може стати аполітичність та політична іммобільність, і це великий мінус пропорційної системи. Для уникнення зазначеної диспропорційності необхідно враховувати чинники й розмір виборчого округу, а також виборчий бар'єр. Досвід багатьох виборів засвідчив, що рівень пропорційності представництва зростає прямо пропорційно зі збільшенням розмірів виборчого округу, тобто пропорційність представництва буде найбільшою, коли виборчий округ дорівнюватиме території держави і зменшуватиметься водночас зі зменшенням розмірів округу [33, с. 362].

Пропорційна система буде ефективнішою, якщо індекс пропорційності буде вищим. На ріст індексу пропорційності впливають ріст величини виборчих округів (чим більший округ, тим менша деформація результатів виборів), переважання багатомандатних округів, більша середня кількість мандатів на один виборчий округ, стабілізація партійної системи, зменшення ефективної кількості політичних сил (див. нижче). Так, при двопартійних системах (див. Додатки 1, 2) індекс пропорційності вищий (як в Австрії та Німеччині), при багатопартійних – нижчий. З ростом ефективної кількості політичних сил індекс пропорційності зменшується. Зростання індексу пропорційності корелюється також з вирівнювальним розподілом мандатів, особливо там, де передбачено постійну кількість місць, що розподіляються в такий спосіб. Це сприяє підвищенню ефективності системи. Так, у Німеччині розподіляються 50% мандатів, у Швеції – 11%, і індекс пропорційності в них

високий (див. Додаток 2). Ю. Шведа робить наступний висновок: пропорційна система буде діяти ефективніше (з точки зору шансів на збільшення величини індексу пропорційності) в разі поєднання декількох чинників – великої кількості мандатів на один округ, стабільності багатопартійної системи, застосування формули Сент-Лаге при перетворенні голосів у мандати та принципу вирівнювального розподілу мандатів [70, № 17, с. 18-19].

Декілька слів про переваги й недоліки пропорційних систем на місцевому рівні. Головною перевагою ми вважаємо те, що пропорційні системи найбільш пристосовані для виконання головного завдання представницького органу на місцевому рівні – вираження загальних інтересів виборців, розробки цілісної та комплексної програми розвитку територій та їхніх громад. З іншого боку, недолік пропорційних систем виражається у слабкості особистих зв'язків з виборцями та персональної відповідальності перед ними [61, с. 57]. Ю. Панейко важливим недоліком пропорційної системи на місцевому рівні вважав те, що вона приводить в органи самоврядування професійних політиків, а не фахівців з управління суспільством, а між тим у місцевих виборних органах фаховий елемент набагато більш корисний, ніж політичний [63, с. 56].

2.2. Пропорційна виборча система в Україні та інших країнах світу

Виборча система в Україні як сукупність виборчих процедур визначається Законами України "Про вибори народних депутатів України" [42] і "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" [43]. На сьогодні в нашій країні при обранні парламенту та органів місцевого самоврядування застосовується пропорційна виборча система. Її було апробовано вже двічі – у 2006 та 2007 рр. Однак на виборах 1994 р. застосовувалася мажоритарна, а на виборах 1998 та 2002 рр. – змішана виборчі системи.

25 жовтня 1997 р. було опубліковано новий Закон України "Про вибори народних депутатів України", прийнятий 24 вересня 1997 р. [41]. Метою його прийняття було структурування політичного спектра України. Закон складався з 53 статей (11 розділів), і ст. 1 проголошувала наступне: "Народні депутати України обираються громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування за змішаною (мажоритарно-пропорційною) системою [41, ст. 1]. Відтоді 225 депутатів Верховної Ради обиралися за списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі на основі пропорційного представництва. Виборча система, запроваджена новим Законом, різко відійшла від ідеї абсолютної більшості, яка до того панувала, але все одно мала компромісний

характер. На відміну від, наприклад, німецької змішаної системи, де пропорційна й мажоритарна складові тісно взаємопов'язані, система, введена в Україні, була простим механічним поєднанням двох зазначених систем [3, с. 46]. За новим законодавством розподіл мандатів здійснювався за методом найбільших залишків, без застосування менш зрозумілих і математично складніших методів підрахунку голосів. Було введено також виборчий бар'єр, і партії (блоки), що отримали менш ніж 4% голосів виборців, не мали права на участь у розподілі депутатських мандатів. Якщо попередній Закон визнавав вибори такими, що відбулися, за умови участі в них не менш ніж 50% виборців, то новий Закон не передбачав встановлення обов'язкової мінімальної кількості учасників виборів, що означало проведення їх за будь-якої явки виборців.

Запровадження нової системи було тоді схвально прийняте більшістю українських політиків. На думку, наприклад, депутата Верховної Ради III скликання М. Томенка, "змішана система дещо привабливіша для простого виборця. Наявність загальнонаціональних списків виборчих блоків посилює суспільний інтерес та привертає увагу до перипетій політичної боротьби. Мотивація пересічного виборця зростає, адже окрім впливу на вибори у своєму одномандатному окрузі він має можливість долучитися до загальноукраїнського політикуму. Крім того, у варіанті змішаної системи зменшується роль суб'єктивних факторів, таких, як, наприклад, владний вплив, на рішення виборців" [14, с. 281-282].

Перша апробація нововведеної змішаної системи відбулася в Україні під час нових виборів до Верховної Ради та органів місцевого самоврядування, що відбулися 29 березня 1998 р. Результати парламентських виборів 1998 р. у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі представлені в Додатку 3. Ці вибори, за словами П. Шляхтуна, змінили партійну систему України з атомізованої на систему "поляризованого плюралізму". Така партійна система вважається більш ефективною, ніж атомізована, але й вона має свої недоліки, а саме: присутність у владних органах представників т. з. позасистемних партій (які виступають проти існуючої політичної системи), велике ідеологічне розмежування між партіями, нестабільність, можливість деструктивної опозиції і т. п. Отже, ця система не була досконалою, і в подальшому вона мала еволюціонувати до системи "поміркованого плюралізму" [27, с. 355].

18 жовтня 2001 р. Закон України "Про вибори народних депутатів України" отримав нову редакцію, але змішану виборчу систему було збережено, хоча й вдосконалено окремі її деталі. Парламентські вибори 2002 р. проходили за вже апробованою формулою (50:50, 4%-й бар'єр). Результати цих виборів у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі представлені в Додатку 4. На обох парламентських виборах (1998 і 2002 рр.) в Україні діяв принцип т. з.

незв'язаного змішування, коли у виборців було 2 голоси [7, с. 40]. Таку змішану систему прийнято називати паралельною.

Ця система тоді в Україні себе не виправдала, оскільки механічне поєднання двох виборчих механізмів виявило значні суперечності. За мажоритарною складовою переважну кількість місць отримували формально "незалежні" кандидати, які по суті були представниками т. з. "партії влади". Тому однієї з основних цілей – політичного структурування парламенту – паралельна система не досягла. Результати виборів у мажоритарних округах кардинально деформували підсумки голосування щодо політичних партій і блоків [50, с. 47]. Тому в суспільстві почали активно обговорювати можливість запровадження чистої пропорційної системи. При цьому висувалися наступні аргументи: стабільна політична структуризація законодавчого органу, створення більших можливостей для формування коаліційного уряду, подальший розвиток партійної системи, сприяння утвердженню загальнонаціональних інтересів, зменшення впливу "адміністративного ресурсу" на результати виборів. В ході полеміки звучали й аргументи проти. Їхні автори вважали, що запровадження пропорційної системи порушить пасивне виборче право переважної частини громадян (понад 95%), що українське суспільство ще не готове прийняти голосування за партійними списками, що це викличе домінування "вузькопартійних" інтересів над загальнонаціональними, що на виборах можуть перемогти "ліві" [14, с. 283].

Також було зроблено цікаву пропозицію ввести в Україні цілком оригінальну виборчу систему, яка ніде ніколи ще не застосовувалася. Основними її правилами мали би стати такі: партії висувають списки кандидатів, кожен з яких "приписується" до одного з округів (аналог одномандатного округу); визначення кількості мандатів, отриманих партіями, відбувається на засадах пропорційності в межах держави; кандидати в кожному списку впорядковуються залежно від кількості голосів, поданих за конкретну партію в тому окрузі, до якого "прикріплений" кандидат від неї. Недоліком такої нової системи було б те, що застосування для розподілу мандатів зіставлення результатів, отриманих в різних округах (тобто в різних умовах), привело б до того, що в деяких округах обиралося б 2-3 депутати, а інші залишилися би без свого представництва [50, с. 48-49].

25 березня 2004 р. до Закону України "Про вибори народних депутатів України" було внесено зміни, якими було впроваджено чисту пропорційну систему [42]. Це була нетипова для світової практики модифікація пропорційної виборчої моделі – з одним загальнодержавним багатомандатним округом і з жорсткими списками (List proportional representation) [7, с. 29]. Пізніше до Закону вносилися зміни від 7 липня 2005 р., від 1 червня 2007 р., але сутність виборчої системи залишилася незмінною. Факт впровадження нової виборчої системи було підтверджено Законом "Про внесення змін до Конституції України" (від 8 грудня 2004 р.), в якому було змінено

редакцію ст. 81 Конституції щодо запровадження елементів імперативного мандату. Відповідно до нового Закону, 450 народних депутатів ВРУ обираються на засадах пропорційної системи з обранням народних представників у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за виборчими списками від політичних партій та виборчих блоків [44, ст. 81]. У тому ж 2004 р. було змінено виборче законодавство щодо місцевих виборів. Закон України "Про вибори депутатів місцевих рад і сільських, селищних, міських голів" від 14 січня 1998 р. втратив чинність, і з 1 жовтня 2005 р. набрав чинності Закон від 6 квітня 2004 р. "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів". За цим Законом на місцевих виборах також застосовується пропорційна система [43]. Показовою зміною стало те, що законодавець надав виключно політичним партіям (або виборчим блокам) право формування окружних та дільничних виборчих комісій, хоча практика реалізації цього права, за свідченням члена Центральної виборчої комісії В. Завалевської, показала надзвичайну складність його реалізації [52, с. 70].

Запровадження нової пропорційної системи було загалом пов'язане з конституційною реформою, що набрала чинності з 1 січня 2006 р. Згідно зі ст. 83 Конституції України в новій редакції, "у Верховній Раді за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій формується коаліція депутатських фракцій, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу ВРУ". І далі: ця коаліція вносить пропозиції Президенту України щодо кандидатур Прем'єр-міністра та складу Кабінету Міністрів [40, ст. 83]. Виходячи з цієї конституційної норми, парламентська більшість взяла на себе всю політичну відповідальність за те, що відбувається в країні, а Кабінет Міністрів став підзвітним та підконтрольним винятково Верховній Раді. На думку багатьох аналітиків, це мало б гарантувати в майбутньому політичну стабільність і сталий соціально-економічний розвиток. Але одразу після прийняття поправок почалися, за словами М. Козюбри, спроби політиків "пограти" на оновленому конституційному "інструменті" [58, с. 30]. Як наслідок, Україна отримала "двоголову" виконавчу владу без єдиного владного консолідуючого інституту, оскільки Верховна Рада ним не стала, успадкувавши попередню потворну псевдокультуру політичних еліт; корпоративні інтереси в них не лише не зникли, а ще й підсилювалися.

Слід зазначити, що запровадження пропорційної виборчої системи отримало різну оцінку в суспільстві. Екс-президент Л. Кучма назвав прямим наслідком цього акту реструктуризацію політичних сил Верховної Ради IV скликання, маючи на увазі об'єднавчі процеси у фракціях більшості. "Депутати, особливо мажоритарщики... намагаються визначитися, з якою політичною силою їм далі жити", – зазначив він [29, с. 8]. Голова правління Центру прикладної політології "Пента" В. Фесенко звернув увагу на те, що пропорційна система буде сприяти підвищенню ролі

політичних партій, особливо у виборних органах влади, що є позитивним; з іншого боку, якщо уряд та місцеві державні адміністрації будуть і надалі формуватися без участі політичних сил, що перемогли на виборах, то партії так і залишаться "політичними імпотентами", і пропорційна система їм не допоможе [29, с. 10]. На його думку, в Україні у 2004 р. було обрано чи не найгірший варіант пропорційної системи, оскільки обрання депутатів у загальному виборчому окрузі за закритими списками може призвести до різкого послаблення й деформації представництва регіональних інтересів у парламенті. Закритий характер виборчих списків загрожує депропорціоналізацією виборів і створенням сприятливих умов для дії "залізного" закону олігархізації політичних партій [29, с. 12-13]. Завідувач відділу політичних стратегій Національного інституту стратегічних досліджень В. Паламарчук запровадження в Україні пропорційної виборчої системи оцінив наступним чином: "Запровадженням пропорційного законодавства надано потужний імпульс партійному будівництву в Україні... Але необхідна концепція сприяння формуванню потужних парламентських партій, які б мали масштабну і сталу соціальну базу, тобто електорат, що охоплював би представників різних верств населення в усіх регіонах країни" [29, с. 36].

Вибори 26 березня 2006 р. проходили вже за пропорційною системою, причому як до Верховної Ради, так і до органів місцевого самоврядування. Виборчий бар'єр також змінився – його було встановлено на рівні 3% з простою аргументацією: для представництва інтересів широкого спектру електорату. Результати парламентських виборів 2006 р. представлені в Додатку 5. Одночасно з виборами до Верховної Ради за пропорційною системою було проведено вибори до органів місцевого самоврядування, що одразу викликало низку проблем, хоча в цілому пропорційна система виборів у системі місцевого самоврядування не суперечить світовим стандартам. В умовах України виникла суперечність з природою районних, міських та обласних рад, які мають представляти спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст. Мажоритарна система забезпечувала рівні можливості територіальних громад на своє представництво в районній чи обласній раді, оскільки межі територіальних багатомандатних виборчих округів співпадали з межами територіальних громад сіл, селищ, міст. Місцеві вибори, проведені за пропорційною системою, деінде призвели до загострення відносин між політизованою більшістю рад і міськими головами, які обираються окремо, а за посадою мають очолювати виконавчі органи рад. Як зазначив український активіст самоврядування М. Корнієнко, від громадівської концепції місцевого самоврядування Україна після цих виборів перейшла до державницької концепції [60, с. 6-7]. Але практично вона себе не виправдала. У зверненні до Верховної Ради 9 лютого 2006 р. екс-президент В. Ющенко наголосив: "Перехід до пропорційного принципу формування

представницьких органів місцевих рад не враховує захисту інтересів місцевих громад і містить пряму загрозу наростання відцентрових тенденцій" [71, с. 31].

На загальнонаціональному рівні введення пропорційної системи в Україні сприяло тому, що викристалізувалося кілька дуже потужних політичних сил (партій і блоків), які вже в принципі отримали реальну можливість формувати стабільну парламентську більшість з одного боку і повноцінну опозицію з іншого [15, с. 142]. Хоча через розкол у суспільстві це поки що не призвело до конструктивної злагоди та політичної стабільності. Саме тому місце законів в Україні нерідко посідають політичні домовленості, що засвідчує, наприклад, так званий "Універсал національної єдності" від 3 серпня 2006 р. [47].

У 2006 р. вперше долю партійних списків напередодні виборів вирішували партійні адміністратори, і в цьому вони мали необмежену владу, а ст. 55 Закону України "Про вибори народних депутатів України" (у новій редакції) не обмежує невідповідність переконань того чи іншого кандидата партійній ідеології [42, ст. 55]. Партійні боси почали залучати до списків представників крупних олігархічних фінансових груп. А. Романюк зазначає: "Включення в списки бізнесменів на умовах фінансової або іншої системи компенсації призвело до, по-перше, нездатності партійного керівництва контролювати поведінку депутатів від бізнесу під час голосувань, по-друге, узалежнення самих партій і блоків від інтересів, позиції спонсорів, що призвело до формування в партіях самостійних, незалежних від статутних органів центрів впливу" [66, с. 7]. Сама виборча агітація більшості партій та блоків була не менш популістською, ніж у 2002 р. Крім того, ми стали свідками, як абстрактний кандидат у депутати, який навряд чи міг би бути обраним за своїми особистими якостями, легко отримує депутатський мандат, сховавшись у другий, третій і т. д. десяток кандидатів у партійному списку. Виходить, що долю депутатства знову вирішували партійні менеджери, і ці вибори тільки поширили бюрократизацію виборчої системи України [57, с. 46].

Ці недоліки можна було б усунути за 4 роки до наступних парламентських виборів, але непрозора зміна формату коаліції у Верховній Раді, порушення рівноваги між гілками влади, недотримання домовленостей "Універсалу національної єдності" від 3 серпня 2006 р. зумовили видання Президентом Указу від 2 квітня 2007 р. про розпуск Верховної Ради V скликання та дострокові парламентські вибори (спочатку вони були призначені на 27 травня 2007 р.). Загалом дострокові вибори в ідеалі є нормальним демократичним інструментом підтвердження волевиявлення виборців; так, за 1997-2007 рр. дострокові парламентські вибори відбувалися в 12 європейських країнах. Але українські умови останніх років були вельми специфічними. За цей час не змінилися ні виборча система, ні виборче законодавство, ні основні принципи проведення виборів. Ніхто не займався усуненням недоліків нової для України виборчої системи. За таких умов

дострокові вибори могли призвести лише до консервації політичної еліти, яка вже на той час себе значною мірою скомпрометувала.

Дострокові парламентські вибори відбулися 30 вересня 2007 р. Їхні результати представлені в Додатку 6. Як і на виборах 2006 р., виборці знову проголосували фактично за "кота в мішку", а правляча політична еліта знову майстерно обмежила їх в їхніх правах на рівний доступ до політичної інформації щодо кандидатів. Це підтверджує наступний показник: 41% виборців не знайомилися зі списками або продивилися лише перші "п'ятірки" й "десятки". Якщо навіть вважати, що 41% виборців ознайомилися не більш ніж з десятьма прізвищами у списках (що є суттєвим перебільшенням) і помножити 10 прізвищ на 5 політичних сил, що пройшли до Верховної Ради, то, враховуючи загальну кількість мандатів (450), можна дійти висновку, що 41% виборців провели до парламенту 400 осіб (88,9%), навіть прізвища яких (не кажучи вже про особистісні якості та політичні програми) їм були невідомі [54, с. 16-17].

Які ж загальні наслідки запровадження в Україні пропорційної системи? З одного боку, з'явилася демократична практика вільної конкуренції політичних сил, що в ідеалі повинна була би передбачати зміну влади за результатами народного волевиявлення. З іншого, вибори на пропорційній основі проводилися в умовах міфологізації політичної свідомості суспільства та маніпуляцій громадською думкою в інтересах правлячих еліт. Політичні сили залучили до кампаній чимало заможних осіб, розробили потужні PR-кампанії. На думку політолога М. Розумного, вже сам факт проведення виборів за пропорційною системою спонукав і суб'єктів виборчого процесу, і виборців, і групи впливу робити свій вибір і приймати рішення (зокрема щодо формування виборчого списку, ідеологій, тактики і стратегії виборчої боротьби), ґрунтуючись переважно на брендових і корпоративних технологіях [65, с. 34]. Але виборці фактично продемонстрували імунітет до політтехнологій та популістських гасел. Вибори мали інертний характер, не супроводжувалися конструктивними ідеями, майже не було публічних дебатів між лідерами провідних політичних сил, кампанії супроводжувало багато авантюри і "чорного" PR. Ідейно-політичні та програмові засади політичних сил нагадували скоріше віртуальні декларації, ніж прагматичні проекти, що не дивно, адже змагалися переважно не партії ідеологічного типу, а персоніфіковані олігархічні блоки, не ідеологічні програми, а партійні лідери та їхні технологічні проекти. За відсутності усталених політичних партій, збереженні традицій змінювати партійно-політичні бренди під кожні вибори парламент об'єктивно так і не почав репрезентувати українське суспільство, залишаючись "оболонкою", за якою таємно ухвалюються владні рішення.

Тут доцільно пригадати висновок Ю. Панейка, зроблений ще в далекому 1963 р.: "Сподівані користі пропорціональної виборчої системи не зреалізувалися,

прикладом чого є Франція, де парламент став нездатним до праці і збільшилася виборча демагогія... В Німеччині та Італії теж мали місце сумні досвіди з пропорціональністю" [63, с. 56]. Вибори на пропорційній основі до місцевих органів влади дискредитували себе ще більше. У 2007 р. це було визнано навіть Національним інститутом стратегічних досліджень при Президентіві України, який дав таку оцінку: "Єдина електоральна формула формування парламенту та місцевих органів влади ігнорує принципову різницю спеціалізації функцій кожної з них" [28, с. 5].

Якщо коротко узагальнити негативний досвід реалізації пропорційної системи в Україні, можна виділити насамперед такі негативні наслідки: 1) розірвалися навіть ті невеликі зв'язки, які були між депутатами й виборцями; 2) виявилася корупція в основі укладання передвиборчих списків; 3) послабилася відповідальність конкретних політичних сил (а також окремих депутатів) перед виборцями; 4) конкретні депутати стали менш самостійними в ухваленні політичних рішень [7, с. 29].

В інших країнах пропорційні системи діють більшою чи меншою мірою ефективно. Якщо говорити про європейські країни, то переважна більшість з них застосовує ті чи інші модифікації пропорційної виборчої системи. До таких країн належать, зокрема, Португалія, Ізраїль, Польща, Чехія, Швеція, Данія, Австрія, Італія, Іспанія, Фінляндія, Норвегія, Бельгія, Швейцарія, Нідерланди, Болгарія тощо. З країн Західної Європи нині лише Великобританія і Франція застосовують систему абсолютної більшості, в Німеччині та від 1993 р. в Італії діє змішана система; в Німеччині $\frac{1}{2}$, в Італії $\frac{3}{4}$ мандатів нижніх палат парламентів виборюють у мажоритарних округах, решту – на основі партійних списків. Звичайно, Україна повинна використовувати світовий позитивний досвід, але, на наше переконання, копіювати чужі, навіть успішні в інших країнах виборчі моделі безглуздо, адже будь-яка модель, перенесена на чужий ґрунт, трансформується відповідно до конкретних історичних умов кожної країни.

Отже, пропорційна виборча система – це система виборчого права, яка передбачає проведення голосування за кандидатів за партійними списками і розподіл мандатів між партіями та виборчими блоками партій пропорційно до кількості голосів, поданих за кожен партійний список у кожному виборчому окрузі. Основними видами партійних списків пропорційної системи є жорсткі, напівжорсткі та м'які списки, що характеризують систему з преференціями. Головні переваги пропорційних систем полягають у тому, що вони дозволяють врахувати інтереси різноманітних суспільних груп, національних меншин, зростанню політичної активності та соціалізації, забезпечують представництво у парламенті різних політичних сил пропорційно до їхнього реального впливу.

РОЗДІЛ III МАЖОРИТАРНА ВИБОРЧА СИСТЕМА

3.1. Основні принципи побудови та види

Мажоритарна виборча система (фр. major – більший, старший; majorité – більшість; majoritaire – заснований на більшості; англ. majority – більшість) є виборчою системою більшості, за якої обраним вважається кандидат, який набрав встановлену законом більшість (абсолютну чи відносну, залежно від виду системи) голосів виборців, які взяли участь у голосуванні [14, с. 280]. Ця система найдавніша, історично вона була запроваджена першою у Великобританії ще у XVIII ст., і відтоді усталилася на всіх континентах – в Європі (Великобританія, Франція, Туреччина), Північній (США, Канада) і Латинській (Еквадор, Гаїті) Америці, Азії та басейні Індійського океану (Японія, Індія, Коморські острови), Африці (Конго, Габон, ПАР), Тихоокеанському басейні (Австралія, Нова Зеландія).

Мажоритарна виборча система в цілому передбачає голосування за персонального кандидата, тому голосування за персоналії (на відміну від голосування за списки кандидатів) можна відзначити як характерну рису мажоритарної системи. Отже, від інших виборчих систем її відрізняє передусім спосіб голосування. Найважливіша ознака мажоритарної виборчої системи полягає також у тому, що результати голосування при ній визначаються більшістю. Іншими словами, обраним у певному виборчому окрузі може бути лише той кандидат, який здобув законно встановлену більшість голосів. Саме на цьому акцентується увага в наступному енциклопедичному визначенні: "Мажоритарна виборча система – різновид виборчих систем, заснований на голосуванні за кандидата по виборчому округу і визнанні його обраним на підставі більшості одержаних ним голосів виборців" [35, с. 319].

Під більшістю взагалі розуміють, по-перше, кількісне переважання прихильників якоїсь ідеї чи рішення над тими, хто не поділяє їхніх поглядів, по-друге, сукупність таких прихильників. Більшість вважається найпершою засадою демократичного способу прийняття спільних рішень, головною і необхідною умовою обрання того чи іншого кандидата на виборну посаду [35, с. 57]. Вважається, що право більшості є невід'ємною характеристикою демократичної держави. Іншими словами, в демократичній державі громадяни можуть самостійно визначати засади й напрями власного політичного розвитку через формування влади більшості. З цими тезами згодні, однак, не всі політологи. Так, Ю. Панейко пише: "Однією з великих хиб демократичних устроїв є безоглядний культ числа, немилосердна перевага більшості і насилування меншості... У демократіях більшість насилує меншість", хоча більшість керується не "силою розуму", а "силою

почуття". І ще один нюанс: "Перемігши при виборах меншість, більшість бере владу у свої руки. Тоді починається зворотна гра. Вибраний орган, який супроти виборців творить сильну меншість, стримить до олігархічної влади... Щоби вдержатися при владі, цей орган уживає... всіляких засобів. Пасивність широких мас суспільства стає природним його помічником..." [63, с. 56]. Тобто після виборів народні обранці стають незалежними від волі виборців, а доля останніх між тим стає залежною від волі перших. З такої точки зору в будь-якій представницькій системі взагалі відсутня чиста демократична ідея.

Право більшості прийнято розглядати в інституційному і в процедурному контексті. В інституційному контексті воно передбачає, що більшість громадян правомочні формувати владу, програмувати напрями подальшого суспільного розвитку. Інституційний відповідник такого права – уряд більшості (однопартійний, двопартійний чи багатопартійний). Процедура більшості передбачає принцип більшості голосів, який використовується для кваліфікації правоздатності голосування під час прийняття певних рішень на різних політичних рівнях і різними політичними інститутами, а також під час виборів. Отже, при подальшому аналізі мажоритарної виборчої системи ми будемо оперувати поняттям процедурної більшості.

Процедурна більшість може бути: 1) абсолютною; 2) відносною; 3) кваліфікованою (конституційною). Абсолютна більшість передбачає перевагу більш ніж у 50% над кандидатами-суперниками чи альтернативними пропозиціями; відносна більшість передбачає просту перевагу однієї групи голосуючих над іншою, навіть якщо ця перевага складає один голос; кваліфікована більшість передбачає, що кандидат повинен мати підтримку певної відсоткової кількості голосів від усього складу тих, хто здійснює обрання чи приймає рішення [33, с. 37-38]. На цьому принципі базується основна типологія мажоритарних систем, що передбачає виділення систем абсолютної, відносної (плюральні системи) та кваліфікованої більшості.

Загалом, вибори за мажоритарною системою здебільшого відбуваються в одномандатних округах, хоча ця система використовує й багатомандатні округи. При цьому правило абсолютної більшості на практиці частіше працює при голосуванні за одномандатними округами, а відносної більшості – за багатомандатними. З іншого боку, визначення результатів голосування за одномандатними округами теоретично може проводитися як за абсолютною, так і за відносною більшістю голосів. Що стосується застосування мажоритарної системи відносної більшості, то голосування в одномандатному окрузі може призвести до парадоксальної ситуації: якщо по певному округу висунуто тільки одного кандидата, то голосування взагалі втрачає сенс і проводитися не може, оскільки для обрання цього кандидата буде достатньо одного голосу, а кандидат має право голосувати за себе сам.

Оскільки мажоритарні системи можуть використовувати одномандатні й багатомандатні округи, їх поділяють за кількістю мандатів, що виборюються в окрузі. В одномандатному окрузі обирається тільки один кандидат; натомість, у багатомандатних округах – по декілька кандидатів. При цьому в багатомандатних округах голосують тільки за персоналії [22, с. 580].

При дії мажоритарної системи абсолютної більшості (majority system) перемагає той кандидат, який отримав більш ніж 50% голосів виборців, тобто $50\% + 1$ голос від загальної кількості голосів, поданих у даному окрузі, або від кількості, встановленої в законі. Система передбачає категоричне голосування в одномандатних округах. Цю систему називають власне мажоритарною (alternative vote). Наприклад, в окрузі балотуються 3 кандидати (А, В, С), і 22000 поданих за них голосів розподілилися наступним чином: А – 900 голосів, В – 10000 голосів, С – 11100 голосів. Обраним буде кандидат С, який отримав абсолютну більшість (50% + 100 голосів, або приблизно 50,45%). Якщо жоден із кандидатів не набрав необхідну для перемоги кількість голосів, питання про заміщення мандата вирішується в рамках двох відмінних систем абсолютної більшості – повторного та альтернативного голосування.

Система повторного голосування (run-off ballot) переважала в Європі до кінця XIX ст., її застосовували Австрія, Німеччина, Італія, Нідерланди, Норвегія. Вона передбачає проведення другого туру. Найчастіше у другий тур виходять два кандидати, які набрали найбільшу відносну кількість голосів у першому турі [20, с. 200]. Законодавчо може бути визначено й іншу кількість кандидатів, які беруть участь у другому турі. У Франції, наприклад, у другий тур виходять усі, хто набрав більш ніж 12,5% голосів у першому [22, с. 578]. У другому турі переможець визначається за системою відносної більшості. За такою системою, як правило, відбуваються вибори президентів.

Система альтернативного, або пільгового голосування (alternative vote) – нетипова система, що застосовується, як правило, в одномандатних округах. Виборець не просто ставить відмітку поряд із прізвищем кандидата, а може визначати, в якому порядку він віддає перевагу, для чого ставить напроти прізвищ ще й цифри (1, 2, 3 й т. д.). Іншими словами, він визначає рейтинги кандидатів. Така система дає змогу вказувати, в якому порядку виборці віддають перевагу всім кандидатам. Кандидат, який набрав абсолютну більшість, автоматично стає переможцем. Якщо жоден з кандидатів її не набрав, то кандидат, якому найменша кількість виборців віддала першочергову перевагу, вибуває, а його голоси розподіляються між кандидатами, які залишилися, залежно від того, хто вказаний в бюлетенях під другим номером. Цей перерозподіл повторюється знову, доки один з кандидатів не отримає абсолютну більшість голосів [23, с. 45-46]. Наприклад, в окрузі боротьбу за мандат ведуть 6 кандидатів. Усього проголосувало 109269

виборців, необхідна кількість голосів для обрання – 54635 (50% + 1). Кандидати отримали наступну кількість "перших місць" у бюлетенях: А – 29147; В – 20448; С – 18991; D – 18307; Е – 13171; F – 9205. Кандидат F одразу вилучається з розрахунку. Під час подальшого обрахунку в раунді 1 отримані ним 9205 голосів розподіляються між іншими кандидатами з огляду на отримані ними "другі місця" в бюлетенях (додаються до голосів інших кандидатів) (див. Таблицю 5).

Таблиця 5

Приклад підрахунку голосів при альтернативному голосуванні мажоритарної системи абсолютної більшості

Кандидат	Розрахунок	Кандидат	Розрахунок
A	$29147 + 886 = 30033$	D	$18307 + 3501 = 21808$
B	$20448 + 2770 = 23218$	E	$13171 + 824 = 13995$
C	$18991 + 1348 = 20339$	F	-

Далі проводиться раунд 2, в якому з підрахунку голосів вилучається кандидат Е; отримані ним голоси знову розподіляються між рештою претендентів. Така операція повторюється стільки разів, скільки необхідно для визначення переможця. В нашому випадку мандат дістається кандидату С; хоча в підрахунку "перших місць" він був лише третім, він отримав більш ніж кандидат А других місць, більш ніж інші кандидати третіх місць і т. д. Подібні системи застосовуються в Австралії, Польщі [7, с. 47].

Е. Рейнолдс та Б. Рейллі виділяють такі загальні недоліки системи абсолютної більшості: 1) вона збільшує вартість виборів; 2) справляє додаткове навантаження на виборця, хоча при повторному голосуванні виборець отримує змогу змінити свою думку перед другим туром [23, с. 49]. На наш погляд, однак, найголовніша з вад мажоритарної системи абсолютної більшості полягає в тому, що голоси, подані за кандидатів, які зазнали поразки в певному окрузі, втрачаються. Кандидат після обрання представляє тільки тих виборців, які за нього проголосували, а голоси, подані за інших кандидатів, стають недійсними. Отже, виборці, які проголосували за цих кандидатів, своїх представників у представницькому органі не матимуть. Тому така система достатньо сильно деформує результати виборів відносно преференцій виборців, і ця деформація зменшується тільки за умови фактичної двопартійної системи. До недоліків мажоритарної системи абсолютної більшості можна віднести також її малу результативність, адже, якщо хтось із кандидатів не отримує абсолютної більшості голосів, то питання про те, хто буде обраний, результативно не вирішується, і, як наслідок, вибори вважаються такими, що не відбулися. Тому іноді доводиться проводити значну кількість переголосвань, що тягне за собою додаткові матеріальні витрати.

Система відносної (порівняної) більшості, або, як її іноді називають, плюральна система (single member plurality) передбачає перемогу того з кандидатів, хто набрав більше голосів, ніж кожний з його конкурентів, взятий окремо (тобто звичайну, порівняну більшість голосів). Наприклад, кандидат А набрав 10% голосів, кандидат Б – 23,4% голосів, кандидат С – 23,5% голосів, інші кандидати – менш ніж 10% голосів виборців. Обраним буде кандидат С, хоча він і набрав, по-перше, набагато менше ніж 50% голосів, по-друге, лише на 0,1% більше від голосів, набраних кандидатом Б. Класичний варіант застосування плюральної системи спостерігається при голосуванні в одномандатних округах у Великобританії, США, Канаді, де кандидатів висувують політичні партії. Така система характерна для англосаксонських держав. Як засвідчує український знавець конституційного права багатьох країн В. Шаповал, плюральна система була прийнята на парламентських виборах у Великобританії ще у XVIII ст., і з часом її було пристосовано до політичних потреб інших англійських країн [26, с. 75].

У класичній версії політична сила-переможець має отримати як мінімум на один голос більше, ніж будь-хто з конкурентів більш як у половині округів. Фактично, це виключає зі змагання угруповання, що концентруються в одному чи кількох регіонах. Система відносної більшості сприятлива для тих політичних сил, які здатні до перемоги в якомога більшій кількості округів, незалежно від кількості голосів, отриманих на загальнонаціональному рівні. Вона пристосована до ситуації, в якій між собою змагаються дві сильні загальнонаціональні політичні сили, як у Великобританії чи США.

Е. Рейнолдс та Б. Рейллі виділяють наступні загальні переваги системи відносної більшості: 1) виборці можуть зробити чіткий вибір між двома основними партіями; 2) уряд формується однією партією; 3) система сприяє формуванню міцної парламентської опозиції; 4) вона також сприяє формуванню політичних партій на широкій основі; 5) система виключає представництво екстремістських партій у парламенті; 6) підтримується зв'язок між виборцями та обраними членами парламенту; 7) система дає змогу обирати радше конкретних осіб; 8) вона дає популярним незалежним кандидатам шанс бути обраними; 9) система відносної більшості найбільш проста і зрозуміла для виборців [23, с. 33-35].

Погоджуючись в цілому з ученими, проведемо власне дослідження переваг системи відносної більшості. На наш погляд, головна з них – це сприяння стабілізації політичної сцени через усунення слабких партій, а іншою є міцний зв'язок між виборцями й депутатами, адже виборець віддає голос за особу, а не за програму чи ідеологію. Якщо порівнювати цю систему з системою абсолютної більшості, то вона більш результативна, адже хто-небудь із кандидатів практично завжди отримує відносну більшість у своєму окрузі. Слід, однак, враховувати теоретичну можливість випадку, коли два чи декілька кандидатів наберуть однакову

кількість голосів (хоча така проблема є більш гіпотетичною, ніж практичною), і також буде необхідно проводити другий тур. Можливість такого випадку засвідчує, що цей недолік є цілком природною властивістю мажоритарної системи, тому в різних країнах передбачені різні способи уникнути цієї проблеми і тим самим підвищити результативність системи. Один із таких способів – перебалотування. З числа кандидатів, які раніше балотувалися, до нового бюлетеня вносять прізвища двох із них, які набрали найбільшу кількість голосів. Обраним вважатиметься кандидат, який дістав при перебалотуванні абсолютну кількість голосів.

Система відносної більшості виявляє водночас чимало недоліків, а отже втрачає ефективність, коли у виборах беруть участь багато політичних угруповань. До її загальних недоліків Е. Рейнолдс та Б. Рейллі відносять наступні: 1) вона не забезпечує справедливого представництва партій, за які голосувала меншість; 2) не забезпечує також справедливого представництва культурних і національних меншин; 3) система зменшує шанси жінок бути обраними; 4) вона сприяє розвитку партій, створених на основі кланових, національних чи регіональних ознак; 5) система робить великий акцент на регіоналізацію, за якої одна партія виборює всі місця в парламенті від однієї провінції чи округу; 6) значна кількість голосів залишається змарнованою; 7) система погано реагує на зміну громадської думки; 8) голосування залишається чутливим до маніпуляцій межами виборчих округів [23, с. 36-37].

На наш погляд, головний недолік системи відносної більшості полягає в тому, що більшість виборців даного округу може бути позбавлена представництва в разі, якщо проголосувала за кандидатів, які програли, хоча б і мінімально, адже така система не передбачає обов'язкового значного переважання якого-небудь кандидата. Наприклад, в одномандатному окрузі балотуються 4 кандидати; при голосуванні вони набрали відповідно 26%, 25%, 25% і 24% голосів. Зрозуміло, що 74% виборців не матимуть свого представника, їхні голоси будуть втрачені. І якщо такий ефект повторюється в більшості округів, політичне керівництво здобуває та політична сила, яку загалом підтримує меншість виборців. Теоретично можливе навіть таке, що якась одна з партій у масштабах всієї країни одержить, порівняно з конкурентами, найбільшу кількість голосів, але разом з тим не здобуде жодного мандата у представницькому органі [26, с. 75]. Цей чинник часто спонукає виборців до так званого стратегічного голосування, тобто голосування всупереч власним симпатіям за представника найсильнішої політичної сили.

Представницьке голосування – це також голосування за принципом відносної більшості, але в багатомандатних округах. При ньому кожному виборцеві дається стільки голосів, скільки мандатів виділено на відповідний округ. У 1997 р. таке голосування застосовувалося в Таїланді, Філіппінах, Мальдівських островах [23, с. 43].

Сутність мажоритарної системи кваліфікованої більшості полягає в тому, що при визначенні результатів голосування обраним вважається кандидат, який набрав таку кількість голосів по певному округу, яка перевершує кількість голосів, поданих за інших кандидатів, і водночас перевершує наперед установлену чисельність або дорівнює їй. Наперед установлена чисельність визначається законодавчо й може бути різною, наприклад: 3/5, 2/3, 40%, 30% і т. д. Така система поділяється, у свою чергу, на системи абсолютно кваліфікованої та відносно кваліфікованої більшості. Абсолютно кваліфікована більшість передбачає отримання понад половини голосів (50% + 1 голос); відносно кваліфікована більшість передбачає тільки встановлення певної чисельності (наприклад, 35%, 40%). Таким чином, систему кваліфікованої більшості можна розглядати як модифікацію в різних варіантах систем абсолютної та відносної більшості.

Існує специфічний зв'язок між різними видами виборчих систем і різними партійними системами. Цей зв'язок найкраще представлений у "соціологічних законах" французького державознавця ХХ ст., професора політичної соціології М. Дюверже, який пише: "Пропорційне представництво заохочує систему різноманітних, незалежних, стабільних партій; система більшості з двома турами голосування заохочує систему різноманітних, рухливих, залежних і відносно стабільних партій; система простої більшості з одним туром заохочує двопартійну систему з чергуванням при владі основних незалежних партій" [2, с. 246]. Відносно різних видів мажоритарної системи з цього положення можна вивести два закони: 1) система абсолютної більшості (з голосуванням у два тури) зумовлює появу партійної системи, яка складається з кількох партій, що прагнуть до взаємних контактів і компромісів та об'єднання в коаліції; 2) система відносної більшості (з голосуванням в один тур) сприяє становленню двопартійної системи, тобто системи з двома найвпливовішими партіями [69, с. 47].

Механізм сприяння, про яке йдеться у другому законі, полягає в тому, що виборець вважає за краще віддати свій голос в єдиному турі голосування за представника тієї партії, яка має найреальніші шанси на успіх. Це називають "синдромом втраченого голосу". Голосування ж у два (чи більше) тури за мажоритарною системою абсолютної більшості породжує політику електоральних союзів, які потім знаходять своє продовження у створенні єдиної парламентської фракції, формуванні парламентської більшості та утворенні урядової коаліції. Голосування за системою відносної більшості не спричиняє потреби в таких електоральних союзах. Кожна політична сила прагне самостійно використати свій шанс. У межах такої системи не виключається приєднання слабкої партії до сильної, і це примушує першу приймати правила гри останньої [27, с. 348-349].

На думку автора сучасного курсу лекцій з політології В. Муляра, мажоритарна виборча система здебільшого практикується, по-перше, в тих країнах, де партійна

система не дуже розвинена й не дуже стабільна, де суспільство мало знайоме з принциповими відмінностями партійних програм, і тому в процесі виборів орієнтується на особистість кандидата (наприклад, країни Азії, Африки, Океанії), а по-друге, в тих країнах, де парламент визначально не впливає на формування уряду країни (наприклад, США) [9, с. 83]. Крім того, партії в будь-якому разі беруть участь в організації виборчого процесу і висувають своїх кандидатів. Український політолог М. Примуш акцентує увагу на тому, що застосування мажоритарної системи не означає автоматично факту ігнорування політичних партій; навіть якщо в центр виборчого процесу формально ставляться приватні особи, вони здебільшого є висуванцями певних політичних сил [64, с. 47].

Певний зв'язок існує між вибором мажоритарної виборчої системи і формами державного правління. Загалом вважається, що мажоритарна система краще відповідає президентській формі правління, тоді як пропорційна система – парламентській. За словами фахівця у галузі теорії та історії політичної науки П. Шляхтуна, "у президентській республіці мажоритарна виборча система робить главу держави та уряд відносно незалежними від політичних партій і парламенту, дає президентові змогу проводити значною мірою незалежну політику" [27, с. 349]. Американський політолог М. Уоллерстайн пише: "Найоптимальнішими варіантами є поєднання президентської форми правління з мажоритарною виборчою системою відносної більшості, а парламентської форми правління – з пропорційною виборчою системою. Останній варіант існує в більшості країн Західної Європи, крім Великобританії та Франції. Поєднання президентської форми правління з пропорційною виборчою системою є найменш вдалим. У цьому разі існує досить значна небезпека тупика й паралічу демократичних інститутів" [67, с. 26].

В цілому у сучасній світовій практиці за мажоритарною виборчою системою нерідко формуються верхні палати парламентів, у той час як нижні палати формуються за пропорційною системою, хоча буває й навпаки (як, наприклад, в Австралії). В такому разі йдеться про застосування змішаної виборчої системи. Але від змішаної виборчої системи іноді відрізняють паралельну. На відміну від класичної змішаної системи за паралельної системи голосування за партійними списками не компенсує диспропорційності результатів, отриманих у мажоритарних округах. Класичний приклад змішаної системи демонструє Німеччина (подібні системи діють також в Угорщині та деяких інших країнах), за класичною паралельною системою відбувалися парламентські вибори 1998 і 2002 рр. в Україні. При застосуванні змішаного варіанту розподіл мандатів між двома системами є різним в різних країнах. Наприклад, в Албанії 18% (25) депутатів парламенту обирається за пропорційною системою, а 82% (115) – за мажоритарною; натомість у Камеруні за пропорційною виборчою системою обирається 88% депутатів (159), а за мажоритарною – 12% (21) [23, с. 63].

Найголовніша загальна перевага мажоритарної системи порівняно з пропорційними полягає в тому, що вона у своїх основних рисах більш проста і зрозуміла виборцям. Це стосується насамперед підрахунку голосів. Мажоритарна система надає можливість обирати конкретні особистості, а не осіб тільки як представників тих чи інших політичних сил. Відповідно, вона забезпечує більше можливостей враховувати саме особистісні якості кандидатів, а також більш ефективно впливати на обраних депутатів у процесі їхньої діяльності в представницьких органах. Наступна важлива перевага мажоритарної системи полягає в тому, що така система забезпечує стабільність уряду, і особливо це відчувається за умов функціонування сталої двопартійної політичної системи. Ця перевага більш характерна для мажоритарної системи абсолютної більшості, яка зазвичай уможливорює створення міцного, стабільного уряду, який спирається на надійну більшість у парламенті [20, с. 200]. Але ця перевага тісно пов'язана і з конкретним її недоліком, який полягає в тому, що мажоритарна система вигідна насамперед для великих, впливових, міцних партій. Отже, мажоритарна система усуває від парламентської діяльності менш впливові партії, не сприяє їхньому розвитку, представництву на державному рівні всієї багатоманітності соціальних інтересів суспільства.

Коли в країні діє мажоритарна система відносної більшості, парламент зазвичай має усталену більшість, а це, в свою чергу, забезпечує стабільність уряду, але, враховуючи значне спотворення волі виборців, яке є неминучим, таку стабільність можна вважати штучною. У зв'язку з цим доцільно звернутися до слів В. Шаповала: "Прихильники [мажоритарної системи відносної більшості] розцінюють як її позитивну якість те, що вона сприяє утворенню стабільних парламентів і урядів. Однак така стабільність має штучний характер, не кажучи вже про те, що вибори в парламент можуть дати вкрай спотворене уявлення про дійсне співвідношення суспільно-політичних сил" [26, с. 75]. Крім того, мажоритарна система порівняно з пропорційними меншою мірою забезпечує відповідність між кількістю поданих за кандидатів голосів і кількістю отриманих ними мандатів, оскільки взагалі вона не покликана забезпечувати представництво в парламенті різних політичних сил відповідно до їхнього реального впливу в суспільстві. Якщо говорити про деформацію результатів виборів, то в цілому в мажоритарних системах вона сильніша, ніж у пропорційних. Цей факт підтверджується результатами досліджень Ю. Шведа [70, № 17, с. 18]: при застосуванні мажоритарної системи індекс пропорційності в середньому по країнах світу нижчий, ніж у країнах, де застосовуються пропорційні системи (див. Додаток 2).

Цікавим є порівняння різних виборчих систем з точки зору рівня пропорційності. За цим критерієм розрізняють виборчі системи: 1) істотно пропорційні (Австрія, Данія, Німеччина, Голландія, Ірландія, Швеція); 2) помірно

деформаційні (Фінляндія, Норвегія, Греція); 3) дискримінаційні (Великобританія, Франція, Іспанія), тобто такі, що найменше відповідають структурі преференцій виборців. Від істотно пропорційних до дискримінаційних систем знижується рівень пропорційності і підвищується так званий поріг підтримки ("пункт перелому"), нижче від якого виникає явище підпрезентації. Висновки з цього, однак, можна робити неоднозначні. Так, якщо за критерій ефективності виборчої системи брати довшу тривалість роботи урядів, то ефективнішими слід вважати дискримінаційні системи, оскільки в країнах з істотно пропорційними системами тривалість роботи урядових кабінетів менша.

Основна перевага застосування мажоритарної системи на місцевому рівні полягає в тому, що депутати наближені до своїх виборців, добре знають інтереси мешканців своїх виборчих округів, а виборці, у свою чергу, знайомі з депутатами, знають їхні особисті, організаторські, політичні якості, адже кандидати, які висуваються, здебільшого є представниками тієї ж місцевості, де вони балотуються в певному виборчому окрузі. Натомість, головним недоліком застосування мажоритарної системи на місцевому рівні може стати відсутність у обраного за неї представницького органу єдиної програми розвитку всієї територіальної громади, а також той факт, що кожен депутат переважно буде вирішувати тільки проблеми свого округу, хоча загалом його функції є значно ширшими [61, с. 57].

3.2. Мажоритарна виборча система в Україні та інших країнах світу

В СРСР, до складу якого входила Україна до 1991 р., виборчу систему визначали як "систему визначення наслідків голосування на виборах до представницьких органів держави" [34, с. 421]. Як вибори, так і голосування, однак, носили чисто формальний характер, оскільки діяла однопартійна система. За таких умов застосування мажоритарної системи абсолютної більшості не викликало жодних проблем – питання вибору виборчої системи не виникало й не обговорювалося. Формальний характер таких "виборів" підтверджується тим, що на одне депутатське місце висувалася одна кандидатура, яка й обиралася.

У 1989-1990 рр. в СРСР за новим Законом від 1988 р. відбулися вибори рад усіх рівнів, у т. ч. до Верховної Ради УРСР у березні-квітні 1990 р. Ці вибори вперше і востаннє в історії СРСР носили певні ознаки демократизму, оскільки на одне місце претендувало вже декілька кандидатів [10, с. 315]. В Україні це було зумовлено, зокрема, тим, що восени 1989 р. внаслідок спільних дій Народного Руху та "Республіканського депутатського клубу", до якого входили демократично налаштовані народні депутати СРСР, було внесено важливі поправки до проекту Закону УРСР про вибори до Верховної Ради [3, с. 402].

Влітку 1991 р. Україна проголосила державну незалежність, а 1 грудня того ж року підтвердила її на референдумі. Розпочався процес бурхливих політичних та економічних змін. Як справедливо відзначають О. Гринів і А. Гугель, "в історії

будь-якого народу радикальна зміна типу його державності, чи то зміна її політичного укладу, чи об'єднання у складі нової держави, чи, навпаки, відокремлення від колишньої держави і створення власної, безумовно, є подією революційною" [1, с. 33]. Але радикальних змін у виборчій системі не відбулося, незважаючи на швидкі зміни політичної ситуації. В Україні ще певний час (до 1997 р.) зберігалася традиційна мажоритарна виборча система абсолютної більшості, хоча вже до кінця 1991 р. в СРСР було зареєстровано 26 партій (а також 116 суспільно-політичних рухів), і з них 12 було створено в Україні [14, с. 159].

У перехідний період від тоталітарних структур до демократії, у 90-і роки минулого століття, в Україні, за словами В. Холода, склався "змішаний" політичний режим, який увібрав у себе ознаки декількох режимів, а саме: 1) авторитарного (широкі законодавчі повноваження виконавчих органів); 2) автократичного (обмежене коло осіб, які здійснюють реальну політичну владу, відчуження від процесу її здійснення абсолютної більшості народу); 3) тоталітарного (специфічні риси свідомості значної риси адміністраторів і населення); 4) охлократично-іраціонального (некомпетентність владних структур, відсутність реального почуття відповідальності перед громадянами); 5) демократичного (виборність найважливіших органів влади, юридична рівність громадян) [25, с. 193-194]. За такого змішаного режиму швидке вдосконалення виборчої системи було неможливе. І першим Законом України "Про вибори народних депутатів України", що був прийнятий 18 листопада 1993 р., було підтверджено мажоритарну систему абсолютної більшості. Згодом її було апробовано на парламентських виборах, перший тур яких відбувся 27 березня 1994 р.

Це були перші та останні парламентські вибори в незалежній Україні, які проходили за мажоритарною системою. Водночас це були перші вибори, які відбулися на багатопартійній основі. Так, у виборах взяли участь представники 32 політичних партій, і представники 14 з них здобули право бути представленими у Верховній Раді, хоча депутатські фракції чисельністю понад 10 депутатів сформували лише 4 політичні сили [3, с. 425]. Показово, що з 397 обраних депутатів 221 був позапартійним [30, с. 39].

Коли почали підводити підсумки цих виборів, швидко з'ясувалося, що мажоритарна система абсолютної більшості в нових українських умовах виявилася практично недієздатною. Директора Інституту виборчого права Н. Богашева констатувала, що тогочасне законодавство мало негативні наслідки для формування парламенту, оскільки було збережено 50%-й поріг участі виборців для визнання виборів такими, що відбулися. Обраним в одномандатному виборчому окрузі вважався кандидат, який отримував абсолютну більшість голосів, в т. ч. і в другому турі; крім того, кандидат, не обраний в окрузі, втрачав право балотуватися на повторних виборах [50, с. 45]. При формальному проведенні виборів в СРСР така

система не викликала проблем, але за нових умов демократизації виборчого процесу вона виявилася не тільки неефективною, а просто абсурдною. Як наслідок, обрана в 1994 р. Верховна Рада виявилася неспроможною працювати в повному складі. Спочатку було заповнено тільки 338 депутатських місць із 450, 56 депутатів було дообрано після нових турів голосування влітку і восени 1994 р. Зрештою, у грудні 1994 р., після трьох турів, Верховна Рада погодилася з пропозицією Центральної Виборчої Комісії припинити безглуздий виборчий марафон і відкласти призначення виборів у 44 округах, де вони тричі визнавалися такими, що не відбулися (або через неявку виборців, або депутата в них не було обрано) [3, с. 426]. Загалом на виборах до Верховної Ради і органів місцевого самоврядування 1994 р. в середньому по округах балотувалося 20 кандидатів, а перемагав лише один. Отже, інтереси й голоси виборців, які віддавали перевагу іншим 19-м, не враховувалися й не були представлені у представницьких органах [27, с. 352].

Діюча в той момент мажоритарна система не надала стимулів до консолідації аналогічних за політичними поглядами й цілями політичних сил, ліквідації вкрай атомізованої партійної системи, не сприяла становленню впливових політичних партій, підвищенню їхньої ролі в суспільстві, політичній структурованості парламенту, у складі якого були представники десятків політичних партій. Оскільки уряд тоді утворювався на позапартійній та позапарламентській основі, у цих політичних партій просто не було потреби об'єднуватися в парламентську більшість з метою формування уряду. Так звані "незалежні" кандидати, а насправді висуванці міцних політичних сил, вигравали у представників слабких партій. Крім того, як результат змагання новоявлених "грошових мішків" стала можливою купівля цілих округів [27, с. 354]. Отже, в українських умовах мажоритарна виборча система абсолютної більшості виявила майже всі свої недоліки й болючі сторони.

Це було враховано в новому Законі "Про вибори народних депутатів України" від 24 вересня 1997 р., який запроваджував змішану паралельну систему. Вибори депутатів сільських, селищних, міських, районних у місті рад, а також голів цих рад після 1997 р. проводилися за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах, на які поділялися відповідно територія села, селища, порівняно невеликого міста або району в більш великому місті. Межі такого єдиного одномандатного округу повинні були збігатися з межами села, селища, міста або міського району. Обраним вважався кандидат, який отримав найбільшу порівняно з іншими кандидатами кількість голосів виборців, які взяли участь у виборах [31, с. 272]. Вибори депутатів районних та обласних рад проводилися за мажоритарною виборчою системою відносної більшості в багатомандатних виборчих округах.

Наразі в Україні застосовується пропорційна система; за мажоритарною системою абсолютної більшості відбуваються тільки вибори Президента України.

Але, враховуючи негативний попередній досвід, можна дійти висновку про те, що необхідні серйозні зміни, обов'язково на законодавчому рівні. Політологи Національного інституту стратегічних досліджень С. Здіорук та М. Карпенко підкреслюють, що "удосконалення виборчого законодавства на сучасному етапі розвитку української державності необхідно розглядати як чинник забезпечення конституційних прав кожного громадянина, зміцнення інститутів державної влади, поступу громадянського суспільства" [24, с. 196].

Щодо виборів народних депутатів України, фахівці зупиняються на двох основних варіантах: 1) повернутися до змішаної системи; 2) залишити систему пропорційного представництва. Якщо залишати пропорційну систему в її теперішньому вигляді, необхідно зробити декілька важливих кроків: 1) подбати про достатнє інформаційне забезпечення виборчого процесу; 2) розширити базу для висунення кандидатів у депутати; 3) впровадити механізм рекрутизації та оновлення політичних еліт через процедури прозорості й персоніфікації вибору, щоб позбутися домінування партій лідерського типу [7, с. 33]. Якщо переходити до змішаної системи, необхідно забезпечити її нове моделювання, а не повертатися до негативного досвіду 1998 і 2002 рр.

Органи місцевого самоврядування, на наш погляд, доцільніше проводити за мажоритарною системою відносної більшості, проводячи голосування в одномандатних виборчих округах, при цьому в одномандатному виборчому окрузі вважати обраним кандидата, який отримає більшість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, відносно інших кандидатів, які балотуватимуться по даному виборчому окрузі, як це було за часів дії змішаної виборчої системи.

У різних країнах світу використовуються різні види мажоритарної виборчої системи. Так, мажоритарна система абсолютної більшості застосовується у Франції, Еквадорі, Білорусі та деяких інших країнах. Натомість, мажоритарна система відносної більшості діє у Великобританії, США, Канаді, частково Німеччині тощо. Японія і Туреччина, наприклад, проводять вибори в багатомандатних округах, і голосування в них відбувається за системою відносної більшості. Натомість, Франція і Конго демонструють приклад використання мажоритарної системи абсолютної більшості з простою більшістю у другому турі. Австралія демонструє модифікований варіант під назвою альтернативного або пільгового голосування, при якому, окрім голосів, враховуються і преференції. В багатьох країнах, де парламентські вибори відбуваються за пропорційною або змішаною системами, на президентських виборах чи виборах у місцеві представницькі органи діє саме мажоритарна система. Так, на парламентських виборах мажоритарна система діє у Франції, Габоні, Конго, Коморських островах, Великобританії, Ірландії, Індії, а на президентських – в Австрії, Португалії, Фінляндії та багатьох інших країнах, де парламент обирається за пропорційною системою.

Розгляд специфіки мажоритарних систем за кордоном варто почати з Великобританії, враховуючи її величезний парламентський історичний досвід і водночас фактичну відсутність писаної конституції, яку заміняють правові звичаї, труди авторитетних юристів та норми статусного і прецедентного (case law) права. З огляду на останнє використання виборчої системи у Великобританії регламентується не конституцією, як у більшості країн, а парламентським законодавством. Вибори до Палати громад проводяться на базі мажоритарної системи відносної більшості, яку у Великобританії називають "системою першого, хто був обраний". Країна розподіляється на 650 одномандатних виборчих округів відповідно до парламентських мандатів; 523 парламентарії обираються від Англії, 72 – від Шотландії, 38 – від Уельсу, 17 – від Північної Ірландії. У виборах до парламенту зазвичай бере участь 70-80% від загального числа виборчого корпусу, тоді як у місцевих виборах у Великобританії бере участь, як правило, не більш ніж 30-50% виборців. Відомості про партійну належність кандидатів вносяться до бюлетеню за бажанням останніх. В одному окрузі балотуються здебільшого 3-4 кандидати. Кожний виборець має право голосувати тільки за одного кандидата з тих, прізвища яких внесені до виборчого бюлетеню. Вимог щодо отримання кандидатом мінімального відсотку всіх голосів виборців не існує. Якщо два чи більше кандидатів отримали однакову кількість голосів, то спеціальний чиновник з виборів вирішує проблему шляхом жеребкування: кандидат, якому випав жереб, отримує додатковий голос.

Важлива особливість Великобританії – доволі тісний зв'язок між виборчою і політичною двопартійною системами. Реальне функціонування усього британського парламентського механізму фактично засноване на існуванні двопартійної системи, під впливом якої перебуває і організація виборчого процесу. Практика проведення виборчих кампаній у Великобританії свідчить про те, що будь-які вибори в цій країні – насамперед вибори партій, оскільки реально незалежні кандидати майже не мають шансів бути обраними (хоча законодавство формально "ігнорує" політичні партії) [64, с. 47]. Здебільшого Великобританії властивий однопартійний уряд більшості, тоді як друга партія утворює опозицію. Британська система відносної більшості в умовах традиційної фактичної двопартійності іноді призводить до порушення співвідношення між числом голосів, поданих за кандидатів певної партії в цілому по країні, і числом місць, отриманих цією партією в Палаті громад. Як приклад можна навести результати парламентських виборів 1987 р., на яких консерватори отримали 42,3% голосів і 57,9% мандатів, лейбористи – 30,8% голосів і 35,3% мандатів (має місце надпрезентація), а Демократичний альянс – лише 3,3% мандатів при 22,6% голосів (навпаки, має місце підпрезентація) [70, № 17, с. 19]. Причина подібних явищ лежить на поверхні – це передусім "синдром втраченого голосу", сутність якого ми аналізували вище. Виборці усвідомлюють, що в разі голосування за

кандидатури від дрібних партій їхній вибір або не позначиться на кінцевому результаті виборів, або ж об'єктивно полегшить обрання небажаного для них кандидата, тому потенційні виборці дрібних партій голосують за кандидата від тієї з двох головних партій, програма якої є ближчою до їхніх поглядів. Існування такого синдрому істотно підсилює позиції двопартійної системи [26, с. 75].

В США Конгрес, на відміну від президента, обирається прямими виборами, тобто безпосередньо населенням, за мажоритарною системою відносної більшості. Норму, за якою прямими виборами обирається Сенат, було встановлено 17-ю поправкою до Конституції, прийнятою у 1913 р.; до того сенатори обиралися законодавчими органами штатів і представляли конкретний штат, який їх обрав. Слід зазначити, що політичні партії в США, на відміну від Великобританії, мають помітно менший вплив на конгресменів. "Оскільки представники і сенатори, – вважає О. Семків, – обираються завдяки своїм особистим якостям, власній репутації, то Конгрес є справжнім зібранням понад 500 незалежних думок" [16, с. 296]. Звідси випливає, що обидві палати Конгресу можуть перебувати під домінуючим впливом різних партій. Американські конгресмени більшою мірою орієнтуються на місцевих виборців; вони відчують себе обраними передусім для того, щоб представляти саме інтереси місцевих виборців. Відповідно, вони рідко виявляють лояльність щодо загальних програм чи платформ окремих партій, а партії формально позбавлені будь-яких способів впливу на них. Позиції членів Конгресу визначаються не партійною належністю, а розкладом політичних сил; іншими словами, розмежування йде не по лінії "республіканська партія – демократична партія", а по лінії "консерватори – центр – ліберали". Оскільки виборча система в США робить наголос на місцевій більшості й законодавці можуть голосувати відповідно до своїх індивідуальних переконань, то представницька система в цілому є більш чутливою і до місцевих більшостей, і до місцевих меншостей, принаймні в порівнянні з парламентською системою Великобританії.

Мажоритарна система відносної більшості діє також на парламентських виборах в Канаді, парламент якої складається з двох палат – нижнього парламенту, або Палати громад, і верхнього парламенту, або Сенату. Палата громад – основний представницький орган, який розробляє законопроекти. Вона обирається шляхом загального прямого голосування за мажоритарною системою відносної більшості терміном на 5 років. Завдяки високій результативності цієї системи (хто-небудь завжди отримує відносну більшість) у Палаті громад завжди працює міцна більшість, що, у свою чергу, забезпечує стабільність уряду. Але в той же час така система в Канаді позбавляє представництва малі партії та спотворює співвідношення між числом поданих голосів і кількістю мандатів, отриманих тією чи іншою партією. Наприклад, у 1968 р. за представників ліберальної партії в цілому проголосувало 45% виборців, але вона отримала 59% місць у Палаті громад. В цілому ж у Канаді

політичні партії не отримують офіційного визнання у виборчому процесі, і процедура виборів будується таким чином, що кандидати виступають в якості приватних осіб.

Вибори в Канаді проводяться за одномандатними виборчими округами. Так, до Палати громад входить 301 особа, і кожна з них представляє свій виборчий округ. Таким чином, від кожного з 301 виборчих округів обирається той кандидат, який отримав найбільшу кількість голосів, навіть якщо це менше половини від загальної кількості. Кількість округів змінюється після кожного загального перепису населення, оскільки відповідно до Конституції і Закону про регулювання меж виборчих округів кількість парламентських місць визначається з урахуванням щільності населення. Кожна провінція може мати стільки членів у Палаті громад, скільки мала в Сенаті до 1982 р. Виборчі округи можуть бути відмінними за розмірами, але тільки у визначених межах [8, с. 318]. За мажоритарною системою відносної більшості в Канаді обираються також законодавчі збори кожної окремої провінції. Члени зборів обираються від виборчих округів, що також створюються законодавчими установами з урахуванням кількості населення. Членом зборів може стати будь-який кандидат, який набрав найбільше голосів, навіть якщо їх подало менш ніж половина від загальної кількості [8, с. 318- 332].

В Японії до 1994 р. голосування проводилося в багатомандатних, т. з. середніх виборчих округах за мажоритарною системою відносної більшості. 21 листопада 1994 р. було прийнято Закон про малі виборчі округи, згідно з яким було визначено кордони округів після нової демаркації, а дію мажоритарної системи істотно звужено. Так, тепер 300 депутатів Палати представників обираються в одномандатних округах за мажоритарною системою відносної більшості, а 200 – по 11 регіональних блоках за списками політичних партій пропорційно отриманим голосам. Палата радників також тепер обирається за змішаною системою. 152 радники обираються від 48 багатомандатних округів (2-8 радників на округу), а по загальнонаціональному округу виборці голосують за одну з партій (так обирається ще 100 радників). Отже, один голос виборець віддає за конкретного кандидата, а другий – за політичну партію [8, с. 451-452].

Японська виборча система має свою специфіку: реально виборець має більш ніж один голос, але менше, ніж всього потрібно обрати депутатів [27, с. 345]. Особливостями дії виборчої системи в Японії є те, що депутати, обрані за мажоритарною системою, мають довгострокові зв'язки зі своїми виборчими округами, аж до передачі округу "в спадщину", тому для Японії характерно багатократне обрання одних і тих самих депутатів.

Франція дає приклад застосування мажоритарної системи абсолютної більшості. У 80-х рр. XX ст. Національні Збори Франції двічі кардинально змінювали виборчу систему – з мажоритарної на пропорційну і навпаки – з

пропорційної на мажоритарну. На сьогодні депутати Національних зборів Франції (близько 600 осіб) обираються у два тури за мажоритарною системою абсолютної більшості в одномандатних округах. Для обрання в першому турі необхідно отримати 50% + 1 голос, і при цьому водночас не менш ніж 1/4 від загальної кількості виборців, зареєстрованих по даному округу. Якщо жоден кандидат не дістав необхідної більшості голосів, через тиждень проводиться другий тур. У ньому балотуються тільки ті кандидати, які в першому турі отримали не менш ніж 12,5% від загальної кількості виборців, зареєстрованих по даному округу. Якщо таку кількість у першому турі отримав лише один кандидат, то право на участь у другому турі отримує ще один кандидат, який у першому турі посів друге місце за загальною кількістю голосів. Іншими словами, в останньому випадку у другому турі беруть участь два кандидати, які отримали в першому турі найбільшу кількість голосів. Зрозуміло, що за таких умов у першому турі обирається незначна кількість депутатів, а в другому турі політичні сили блокуються і висувають по певному округу кандидата, який у першому турі набрав найбільшу кількість голосів. На відміну від Національних зборів, Сенат (понад 300 сенаторів) обирається за дуже складною системою (в окремих департаментах – за пропорційною системою, в інших – за мажоритарною) шляхом непрямих виборів і поновлюється на 1/3 складу кожні 3 роки [8, с. 246-247].

У деяких країнах мажоритарна виборча система діє частково, в рамках змішаної. Приклад формального сполучення мажоритаризму і пропорціоналізму являє собою Австралія, при цьому головна роль відводиться мажоритарній виборчій системі абсолютної більшості, за якою обирається нижня палата парламенту, тоді як верхня обирається на основі пропорційного представництва [26, с. 77]. Як ми вже зазначали вище, голосування в Австралії називають альтернативним, або пільговим, воно передбачає врахування преференцій.

У Німеччині на виборах до Бундестагу також застосовується змішана виборча система, причому чимало фахівців вважають її найвдалішою. З одного боку, головну роль відіграє все ж таки мажоритарна її частина; з іншого, система виборів до Бундестагу офіційно називається "персоналізованим правом пропорційних виборів", а всі кандидати висуваються тільки партіями. Деякі фахівці вважають, що німецька система значною мірою наближається до системи пропорційного представництва. Кожний виборець має два голоси (голосуючи у двох бюлетенях): першим голосом він обирає конкретного кандидата від свого виборчого округу за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатному окрузі, а другим – депутатів, які безособово потрапляють до Бундестагу через земельні списки партій [26, с. 77]. Після визначення партій, які подолали 50%-порог, мандати між ними розподіляють у 2 кроки з використанням квоти Т. Хейра – Х. Німейєра. Відбувається розподіл $598+X$ (кількість мандатів щоразу інша), тобто через пропорційну складову розподіляється

загальна кількість мандатів, отриманих кожною партією як в одномандатних округах, так і за списками. На практиці кількість мандатів, які зрештою отримує партія, залежить від співвідношення голосів, що їх має партія за результатами голосування за кожною з двох складових електоральної формули. У підсумку Бундестаг складається майже в такому саме відношенні, яке існує в розподілі за окремими партіями. Земельні списки дозволяють представити в парламенті партії відповідно до відданих за них голосів, а прямі вибори в округах дають громадянам змогу віддавати перевагу певним персоналіям. Цю систему називають "персоніфікованою", оскільки другий голос виборця є вирішальним і впливає на кількість мандатів для партії, тоді як перший лише визначає персональний склад депутатів всередині партії [7, с. 40].

Окремі елементи мажоритарної системи можуть застосовуватися при тому, що в цілому в країні діє пропорційна виборча система. Прикладом може слугувати Італія. Обидві палати парламенту в цій країні обираються за пропорційною системою, проте на основі мажоритарної виборчої системи обираються муніципальні ради з відповідною кількістю населення. До 1993 р., коли в Італії відбулася реформа виборчої системи, мажоритарна виборча система була поширена тільки на дрібні комуні з населенням до 5 тис. осіб; після реформи мажоритарна система використовується при обранні муніципальних рад від комун з населенням до 15 тис. осіб.

Отже, мажоритарна виборча система є виборчою системою більшості, тобто такою системою представництва і визначення результатів голосування, за якої обраним вважається кандидат, який набрав встановлену законом більшість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. Мажоритарні системи можуть бути абсолютної більшості, відносної більшості (плюральні) та кваліфікованої більшості. Мажоритарна виборча система має свої переваги й недоліки. Головні переваги – простота і зрозумілість для виборців, можливість обрання конкретних осіб за їхніми особистісними якостями, забезпечення більшості в парламенті та стабільності уряду; головні недоліки – усунення від парламентської діяльності маловпливових партій, втрата значної кількості голосів (мажоритарна система абсолютної більшості) і мала результативність виборів. Мажоритарна система абсолютної більшості застосовувалася в Україні на парламентських виборах 1994 р. Серед великих країн світу мажоритарна система відносної більшості застосовується у Великобританії, США, Японії, Канаді.

Схожість

Джерела з Інтернету

134

1	https://epdf.tips/-853c8f09f1c6c246dd8aa0c8158c538f5511.html	22 джерела	0.45%
2	https://bookster.com.ua/poniattia-i-vydy-vyboriv-i-vyborchych-system	7 джерел	0.76%
3	https://studopedia.com.ua/1_271705_zmishana-viborcha-sistema.html	5 джерел	0.54%
4	https://studopedia.com.ua/1_66025_viborcha-sistema-ukraini.html		0.58%
5	https://leksii.org/3-89439.html		0.42%
6	https://pravo.studio/pravo-ukrajini-viborche/evolyutsiya-viborchoji-sistemi-65870.html	11 джерел	0.58%
7	http://politics.ellib.org.ua/pages-1942.html	2 джерела	0.3%
8	https://ua-referat.com/uploaded/fondova-lekciya-z-kursu-konstitucijne-pravo-zarubijnih-krayin/index17.html		0.48%
9	https://pidru4niki.com/1212012446889/pravo/viborcha_sistema_osoblivist_viborchovi_sistemi_ukrayini	5 джерел	0.35%
10	https://referatss.com.ua/work/mazhoritarna-ta-proporcijna-viborchi-sistemi-porivnjalnij-analiz		0.44%
11	http://ebk.net.ua/Book/BookPravothnavstvo/Glava4/R2G4p6.htm	3 джерела	0.25%
12	https://helpiks.org/1-125132.html		0.17%
13	https://studies.in.ua/pravo/zmishana_v_sis.pdf		0.16%
14	https://komarivska.gromada.org.ua/statut-1535024434		0.31%
15	https://thelib.info/politologiya/965982-socialni-funkcii-i-vidi-viboriv		0.24%
16	http://megalib.com.ua/content/5156_Modeli_viborchih_sistem.html	5 джерел	0.34%
17	https://otherreferats.allbest.ru/law/00053083_0.html	2 джерела	0.16%
18	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D1%81%D1%86%D0%B5%D0%B2%D1%96_%D0%B2%D0%B8%D0%B	2 джерела	0.22%
19	https://studopedia.info/7-5567.html	2 джерела	0.15%
20	http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/54585/22-Generaliuk.pdf?sequence=1		0.25%

43	http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/32235/1/%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D...	0.04%
44	https://textbooks.net.ua/content/view/3370/20	0.08%
45	https://parlament.org.ua/upload/docs/factioncoalition.doc	0.07%
46	https://mozok.click/2457-organi-derzhavnoyi-vladi-v-ukrayin.html	0.07%
47	https://www.cambridge.org/core/books/democracy-and-the-politics-of-electoral-system-choice/EC4A09FB0A50CDD6F0... 5 джерел	0.07%
48	http://kharkiv.rocks/reestr/378862	3 джерела 0.06%
49	https://dspace.lgpu.org/bitstream/123456789/1702/1/M1.pdf	0.04%

Цитати

Цитати

25

- 1 "в країнах, де існує обмежений плюралізм, або є сильними авторитарні тенденції, влада не поспішає запроваджувати пропорційну виборчу систему, надаючи перевагу мажоритарній або змішаній системам"
- 2 "Вибірчі системи формують і стримують те, як поведуться політики і виборці, але вони лише мала частина сил, які впливають на загальний характер поведінки, навіть політичної"
- 3 "Для того
- 4 щоб оцінити виборчу систему чи обрати нову, потрібно спочатку поставити питання про те, для чого виборча система має призначатися. Жодна виборча система не відбиває просто переваг виборців, наявної моделі поділу на групи в суспільстві чи панівної конфігурації політичних партій. Кожна виборча система формує та переформує ці навколишні особливості, й кожна чинить це по-своєму"
- 5 "Не слід перебільшувати роль відкритих списків
- 6 Відкриті списки також мають дуже серйозні недоліки, вони формують так званий клієнтелізм, коли партії просто будуть закачувати свої ресурси на того чи іншого кандидата в тому чи іншому окрузі. Більше того, відкриті списки – це означає, що будуть знову-таки сильні депутати, а не сильні партії"
- 7 "Народні депутати України обираються громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування за змішаною (мажоритарно-пропорційною) системою [41, ст. 1]. Відтоді 225 депутатів Верховної Ради обиралися за списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі на основі пропорційного представництва. Виборча система, запроваджена новим Законом, різко відійшла від ідеї абсолютної більшості, яка до того панувала, але все одно мала компромісний 23 характер. На відміну від, наприклад, німецької змішаної системи, де пропорційна й мажоритарна складові тісно взаємопов'язані, система, введена в Україні, була простим механічним поєднанням двох зазначених систем [3, с. 46]. За новим законодавством розподіл мандатів здійснювався за методом найбільших залишків, без застосування менш зрозумілих і математично складніших методів підрахунку голосів. Було введено також виборчий бар'єр, і партії (блоки), що отримали менш ніж 4% голосів виборців, не мали права на участь у розподілі депутатських мандатів. Якщо попередній Закон визнавав вибори такими, що відбулися, за умови участі в них не менш ніж 50% виборців, то новий Закон не передбачав встановлення обов'язкової мінімальної кількості учасників виборів, що означало проведення їх за будь-якої явки виборців. Запровадження нової системи було тоді схвально прийняте більшістю українських політиків. На думку, наприклад, депутата Верховної Ради III скликання М. Томенка, "змішана система дещо привабливіша для простого виборця. Наявність загальнонаціональних списків виборчих блоків посилює суспільний інтерес та привертає увагу до перипетій політичної боротьби. Мотивація пересічного виборця зростає, адже окрім впливу на вибори у своєму одномандатному окрузі він має можливість долучатися до загальноукраїнського політикуму. Крім того, у варіанті змішаної системи зменшується роль суб'єктивних факторів, таких, як, наприклад, владний вплив, на рішення виборців"
- 8 "поміркованого плюралізму"
- 9 "Запровадженням пропорційного законодавства надано потужний імпульс партійному будівництву в Україні... Але необхідна концепція сприяння формуванню потужних парламентських партій, які б мали масштабну і сталу соціальну базу, тобто електорат, що охоплював би представників різних верств населення в усіх регіонах країни"
- 10 "Перехід до пропорційного принципу формування 27 представницьких органів місцевих рад не враховує захисту інтересів місцевих громад і містить пряму загрозу наростання відцентрових тенденцій"
- 11 "Включення в списки бізнесменів на умовах фінансової або іншої системи компенсації призвело до, по-перше, нездатності партійного керівництва контролювати поведінку депутатів від бізнесу під час голосувань, по-друге, узалежнення самих партій і блоків від інтересів, позиції спонсорів, що призвело до формування в партіях самостійних, незалежних від статутних органів центрів впливу"
- 12 "Сподівані користі пропорціональної виборчої системи не зреалізувалися, 29 прикладом чого є Франція, де парламент став нездатним до праці і збільшилася виборча демагогія... В Німеччині та Італії теж мали місце сумні досвіди з пропорціональністю"

- 13 "Єдина електоральна формула формування парламенту та місцевих органів влади ігнорує принципову різницю спеціалізації функцій кожної з них"
- 14 "Мажоритарна виборча система – різновид виборчих систем, заснований на голосуванні за кандидата по виборчому округу і визнанні його обраним на підставі більшості одержаних ним голосів виборців"
- 15 "Однією з великих хиб демократичних устроїв є безоглядний культ числа, немилосердна перевага більшості і насилування меншости... У демократіях більшість насилує меншість"
- 16 "Перемігши при виборах меншість, більшість бере владу у свої руки. Тоді починається зворотна гра. Вибраний орган, який супроти виборців творить сильну меншість, стримить до олігархічної влади... Щоби вдержатися при владі, цей орган уживає... всіляких засобів. Пасивність широких мас суспільства стає природним його помічником..."
- 17 "Пропорційне представництво заохочує систему різноманітних, незалежних, стабільних партій; система більшості з двома турами голосування заохочує систему різноманітних, рухливих, залежних і відносно стабільних партій; система простої більшості з одним туром заохочує двопартійну систему з чергуванням при владі основних незалежних партій"
- 18 "у президентській республіці мажоритарна виборча система робить главу держави та уряд відносно незалежними від політичних партій і парламенту, дає президентові змогу проводити значною мірою незалежну політику"
- 19 "Найоптимальнішими варіантами є поєднання президентської форми правління з мажоритарною виборчою системою відносної більшості, а парламентської форми правління – з пропорційною виборчою системою. Останній варіант існує в більшості країн Західної Європи, крім Великобританії та Франції. Поєднання президентської форми правління з пропорційною виборчою системою є найменш вдалим. У цьому разі існує досить значна небезпека тупика й паралічу демократичних інститутів"
- 20 "Прихильники [мажоритарної системи відносної більшості] розцінюють як її позитивну якість те, що вона сприяє утворенню стабільних парламентів і урядів. Однак така стабільність має штучний характер, не кажучи вже про те, що вибори в парламент можуть дати вкрай спотворене уявлення про дійсне співвідношення суспільно-політичних сил"
- 21 "систему визначення наслідків голосування на виборах до представницьких органів держави"
- 22 "в історії 40 будь-якого народу радикальна зміна типу його державності, чи то зміна її політичного укладу, чи об'єднання у складі нової держави, чи, навпаки, відокремлення від колишньої держави і створення власної, безумовно, є подією революційною"
- 23 "удосконалення виборчого законодавства на сучасному етапі розвитку української державності необхідно розглядати як чинник забезпечення конституційних прав кожного громадянина, зміцнення інститутів державної влади, поступу громадянського суспільства"
- 24 "Оскільки представники і сенатори
- 25 обираються завдяки своїм особистим якостям, власній репутації, то Конгрес є справжнім зібранням понад 500 незалежних думок"